

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Ge go seno gatišwa *Medupi ya Megokgo* (1985) ya Mpepele le *Mantšhaotlogele* (1985) ya Nkadimeng, Groenewald (1989: 4) o tumišitše bokgoni bja bangwadi ba ka go gatelela bohlokwa bja dikgoboketšo tšeo tša dikanegelokopana. Ge a ba rweša dipataka o re:

These collections are remarkable for the advanced technique of the authors in telling the stories. Readers of Northern Sotho literature, however, have become so accustomed to convention and mediocrity in this genre that they verily find it impossible to recognize the advent of something new and something readily great in the art of storytelling.

Groenewald o iša pele ka go ba lebantšha le Matsepe, ka go re ba tšweletša bokgoni bjoo bja go laodiša, bjo Matsepe a bo godišitšego ka dingwalo tša gagwe (1989:15). O re:

Reading the short stories of Nkadimeng and Mpepele, the reader comes to ask questions whether these authors can be considered as innovators in Northern Sotho narrative art, or do they merely carry on what has been previously put to the experiment. Looking closer at this issue, it seems that they are only carrying the experiment to the extreme, because in Northern Sotho, innovation in the art of storytelling culminates in the oeuvre of Matsepe.

Groenewald (1993: 63) o tliša kgopolo ya gagwe ya gore bangwadi bao ba godišitše bokgoni bja go laodiša mo go fetišago. Ke ka baka leo a rumago dikgopolo tša gagwe ka go re:

In die bundels van Mpepele en Nkadimeng (1985) kom die kortverhaal tot wasdom.

Go ka thwe Groenewald o bona go gatišwa ga dingwalo tša dikanegelokopana tše tše pedi, go rotošeditše kanegelokopana ya Sepedi maamong a godimodimo. Mantšu a gagwe a tšweletša bokgoni bja bangwadi bao ba babedi.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Groenewald o gateletše gore Mpepele le Nkadimeng ba bontšha bokgoni ge ba hlama dikanegelokopana tša bona. Se a sego a se bolela ke gore bokgoni bjoo gabotse ke lefa le ba filwego ke bangwadi ba ba ngwadilego pele ga bona. Se se laetša gore go na le kgolo le tšwelopele mo go kanegelokopana ya Sepedi. Go bontšha bokgoni bjoo, go tlo lekodišišwa ka mo kanegelokopana ya Sepedi e gotšego le go tšwela pele ka gona. Ge go bolelwa ka ga bokgoni bja Mpepele le Nkadimeng, ga go šupše ge ba phala bangwadi ba bangwe. Tabakgolo ke gore ba tlišitše phetogo kgolong ya kanegelokopana ya Sepedi. Ka tsela yeo maikemišetšo a nyakišišo ye ke go lekodišiša kgolo yeo go feta go tsinkela bokgoni bja go phala bangwadi ba bangwe.

1.3 KANEGELOKOPANA GE E LE MOHUTANGWALO WA KANEGO

O' Brien (Lategan, 1959:6), ramaleme yo a bilego le khuešo ye kgolo kanegelongkopana, o re:

A short story is a story which is short.

Le ge mantšu a O' Brien a sa nape a kgotsofatša, a utolotše kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana. Tlhalošo ye ga e fetole potšišo ya gore kanegelokopana e swanetše go ba ye kopana bjang gore e bitšwe sengwalo se kopana. Bothata bo hlolwa ke gore ba bangwe ba ngwala tše telele kudu tše o ka rego ke dipadinyana. Ka gona, go nyakega tlhalošo ye e tlogo fapantšha kanegelokopana go padinyana le go mehutangwalo ya kanegelo ka moka.

Ferguson, (1989:3) ge a hlaloša seo kanegelokopana e lego sona, o bolela ka ga botee bja yona. O tšwela pele ka go re:

A short story must be tremendously succinct - with a very short pulse or rhythm and the closest selection of detail - in other words, summarise intensely and keep down the lateral development.

Polelo ye e gatelela kgohlagano ya kanegelokopana. Ditiragalo di logalogana go tloga mathomong go fihla mafelelong a kanegelokopana. Di bopa botee bja sengwalo seo. Yona kgohlagano yeo e tšweletša kokwane ye go ka thwego ke modu wa kanegelokopana, e lego kgopolo e tee. Ditiragalo ka moka tša kanegelokopana di binabina godimo ga yona taba yeo e tee, ye go ka thwego ke sererwa sa kanegelokopana.

Ke ka fao Meyer (1989: 423) a rego:

Gewoonlik word net een motief, een enkele hoofgedagte behandel, een enkele gebeurtenis, een lotgeval in sy samehang van oorsaak en gevolg met die doel om 'n enkelvoudige te bereik.

Mantšu a Meyer a tiišwa ke Shaw (1983:46) ka gore o re:

A great short story is so conceived that it could not be thought of in terms of any other narrative art, least of all a novel. It is not a necklace made of many separate gems but is a single pearl set in a ring and maintaining an existence independent of sister jewels.

Seo se gatelelwago mo ke botee bja ditiragalo tša kanegelokopana.

Go kwešiša seo kanegelokopana e lego sona, go swanetše go hlokomedišišwa mantšu a Lategan (1959:2), rateori yo a ilego a epela dinala fase ge a nyakišiša mohuta wo wa sengwalo. Yena o re:

Die moderne kortverhaal gee pittige lewensvertolking deur middel van 'n kort gekonsentreerde verhaalbeeld in prosa, toegespits op 'n treffende eenheidsindruk en derhalwe gebaseer op 'n enkelvoudige maar betekenisvolle lewensgegewe wat eensydig deurskou en enkeltoning word met spaarsame suggestiewe woordgebruik in 'n hegte eenheidstruktuur.

Ge polelo ye e hlokomedišišwa, go lemogwa gore e gatelela (a) seo sengwalo e lego sona le (b) mokgwa wa mongwadi wa go laodiša. Mabapi le sengwalo (kanegelokopana) o re ke “n enkelvoudige maar betekenisvolle lewensgegewe”. Mo go šupša gore ga se taba ye e raraganego, ke tiragalo ye e itšego ye bohlokwa mo bophelong bja moanegwa. Ke ka baka leo Hamilton (Lategan 1959:6) a kgonthišišago se ka go re:

The aim of the short story is to produce a single narrative effect with the greatest economy that is consistent with the utmost emphasis.

Mabapi le mokgwa wa go laodiša, Lategan gona mo letlakaleng la boselela, o pharologanya dikokwane tše pedi, e lego “nepišo” le go “hlaloša”. Groenewald (1993:11) o hlaloša nepišo yeo ka go re:

Ke go lebanya selo gore e be se bohlokwa go phala tše dingwe tše di lego mo go tšeo ka moka. Mongwadi wa kanegelokopana o nepiša taba ye e itšego fela, gomme a širogela tše dingwe ka go se di hlaloše ka botlalo.

Nepišo ya ditaba ke kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana. Shaw (1983:4) o gatelela taba yeo ka go re:

A short story should go to its point as a man flies from a pursuing tiger, he pauses not for daisie in his path, or note the pretty moss on the tree he climbs for safety.

Polelo ye e tiiša gore mongwadi wa kanegelokopana ga a dikadike ge a anega ditaba.

Ntlha ya bobedi ye e tšweleditšwego ke Lategan moo letlakaleng la boselela, ke ya go “hlaloša”. Mongwadi wa kanegelokopana ga a telefatše polelo. Ge a dira bjalo ga a hlame kanegelokopana. Ntlha ye ke yona ye e gapeleditšego O’Brien (Lategan 1959:6) go bolela ka bokopana bja sengwalo. Ke ka baka leo Haydn le ba bangwe (1947:3-4) ba rego:

The short story is rarely development, and nearly always culmination.

Mantšu a a gatelela bokopana bja thulaganyo ya kanegelokopana. Ka go realo, ditiragalo ga di tšee nako. Ke gore, mongwadi wa kanegelokopana o boloka nako. Yona poloko yeo ya nako, ke kokwane ye bohlokwa ya go fapantšha mohutangwalo wo go padinyana.

Ge dikgopolo tša borateori ba di hlokomedišišwa, go ka rungwa ka go re, kanegelokopana ke (a) sengwalo se sekopana, (b) se se nepišago moanegwa o tee le taba ye e itšego yeo e lego kutollo ya boitemogelo bja mongwadi mabapi le bophelo bja batho.

Matlakaleng a a latelago go yo lekodišišwa ka mo kanegelokopana e fapanago le mehuta ye mengwe ya dikanegelo ka gona.

1.4 PHAPANO GARE GA KANEGELOKOPANA LE MEHUTANGWALO YE MENGWE YA KANEGELO

1.4.1 MATSENO

Dingwalo di ka arolwa ka dikarolokgolo tše tharo, e lego theto, kanegelo le tiragatšo. Kanegelo e akaretša mehutangwalo ya go swana le taodišo, kanegelokopana le padinyana.

Ga go bonolo go fapantšha kanegelokopana le mehutangwalo ye mengwe ya kanegelo ka baka la gore e amana le melawalawana ye e itšego ya thutadingwalo. Ka gona, go tlo hlalošwa mehutangwalo yeo, e bapetšwa le kanegelokopana. Kgatelelo e ka se bewe go padi ka ge phapano ya yona le kanegelokopana e le molaleng. Kanegelokopana e yo fapantšhwa le anakthothe, sekhetšhe, taodišo le padinyana ka gore di nyakile go swana.

1.4.2 SEKHETŠHE

Holman (1972:500) o re sekhetšhe ke :

A brief composition simply constructed and usually most unified in that it presents a single scene, a single character, a single incident.

Tlhalošo ya Holman e ka hlola kgakanego ka gore a gatelela dintlha tše e lego dikokwane tša kanegelokopana. Eupša ge a tšwela pele gona mo letlakaleng leo, o bolela ka ntlha ye bohlokwa ye e ka thušago go fapantšha sekhetšhe le kanegelokopana ka gore o re:

It lacks developed plot or very great characterization.

Mo go nepišwa sebopego sa sekhetšhe se se fapanago le sa kanegelokopana.

Yelland (1983:174) o hlaloša sekhetšhe ka go se lebanya le mošomo wa sona ge a re:

They are slight, generally humorous and topical, often satirical.

Seo se hlalošwago mo ke gore sekhetšhe ke sengwalo se se hlamilwego godimo ga taba ye e itšego, ya go segiša, gape se ka dirišwa go goboša motho. Ka lehlakoreng le lengwe Reid (1977:31) o re sekhetšhe se ngwalelwa go thabiša batho.

Ge dikgopolo tša borateori bao di kopantšhwa, go ka thwe sekhetšhe ke seswantšho mo tiragalo ye nyenyane e hlagago gona; tiragalo ye e ikemetše ka boyona ntle le gore go be le kanego. De Klerk (1983: 679) o fa dipharologantšho tše di latelago tša sekhetšhe go se fapantšha le kanegelokopana:

- (a) Sekhetšhe ke kanego ye kopana go feta kanegelokopana. Ga se fetogefetoge bjalo ka kanegelokopana.
- (b) Mo sekhetšheng ga go na tshwantšho ka botlalo. Ka gona, ga go na tlhalošo ye e nabilego. Ke ka baka leo de Klerk gona mo letlakaleng leo a rego:

Dit bly maar 'n tekening van toneeltjie, 'n situasie, 'n persoon (persone) waarin geen sprake van ontwikkeling is nie.

- (c) Sekhetšhe ga se na mehuta ya ditiragalo tše di tseneletšego go swana le kanegelokopana
- (d) Nepokgolo ya sekhetšhe ke go hlaloša. Ga se laodiše goba go fahlela. Kanegelokopana yona e katana le taba ye e itšego bophelong.

1.4.3 PADINYANA

Ge Reid (1991: 45) a hlaloša seo padinyana e lego sona, o re sengwalo se ga se sa swanela go hlakanywa le kanegelokopana goba padi. Ke ka mo a rego:

This form should be regarded not as a compromise between novel and short story, but as something like the ideal and primary form.

Reid mo o šupa gore padinyana ke sengwalo se se ikemego ka bosona. O tšwela pele go fapantšha mehutangwalo yeo ka gore (a) mošomo wa padi ke go laodiša ka botlalo, (b) wa kanegelokopana ke go laodiša ka bokopana, gomme (c) wa padinyana ke go anega taba gore e kwešišege, e sa hlalošwe ka botlalo ebile e sa khutsofatšwe kudu go swana le kanegelokopana.

Kayser (1948:354-5) o re padinyana ke maemo a ditaba ao a lebanego le tikologo (felo le nako) ye itšego. Maemo ao a tšewa go ba a mmakgonthe, ao mmadi a bonago ditaba tšeo di diragaletšego yo mongwe yo a mo tsebago. Tšwelopele ya ditaba ke yona yeo e lego bohlokwa kudu go mongwadi wa padinyana. Ge a tšwela pele, Kayser mo letlakaleng la lekgolomasomešupasenyane o re:

Deswegen ist die Analyse des Aufbaus einer Novelle viel einfacher, da der Aufbau klar von der einen Begebenheit und ihrem Verlauf bestimmt ist.

Seo se hlalošwago mo ke gore go na le taba (Begebenheit) le tshepedišo ya yona (ihrem verlauf) ye e nepišwago gomme e anegelwa mmadi.

Mantšu a Kayser a bonala gabotse ge go ka bapetšwa padinyanatseka le kanegelokopanatseka.

Mo go padinyanatseka kelonako ke thekniki ye bohlokwa ya go godiša maatlakgogedi. Thekniki yeo ga e na maatlakgogedi mo go kanegelokopanatseka . Lebaka ke gore tšwelopele le tshepedišo ya ditaba ga di nepišwe.

Go ya ka Kayser (1948:210) padinyana e nyaka go swana le papadi ka gobane ditiragalo tšeo di bopago tšwelopele ya ditaba ga di hlatlamane. Ke ditaba tše di itšego, tše bohlokwa, gomme ka go se latelane, maatlakgogedi a godišwa go fihla mo tiragalo ya sehloa e rumago ditaba gona. Kayser, mo letlakaleng la makgolotharotlhanotlhano o tiiša taba ye ge a re:

Ebenso bleibt kein Raum für grosze Beschreibungen
und Episoden und Bilder von der Welt.

Seo se gatelelwago mo ke gore mongwadi wa padinyana ga a swanela go hlaloša ditaba ka botlalo, sa gagwe ke go kgaoletša le go gatelela tše bohlokwa fela. Go tlo rungwa tlhalošo yeo ka go fapantšha padinyana le kanegelokopana.

Bobedi bja mehutangwalo ye ke dikanegelo tše kopana eupša mongwadi wa padinyana ga a kgaoletše kudu go swana le wa kanegelokopana. Ke ka baka leo Nokaneng (1987:186) a rego:

Padinyana e hwetšwa gare ga padi le kanegelokopana.

Seo se tiišwago mo ke gore mongwadi wa padinyana ga a telefatše, ebile ga a kgaoletše kudu ge a hlaloša ditaba.

Mo go kanegelokopana go gatelelwa sererwa, ke gore taba ye e laodišwago sengwalong.

Yona taba yeo e swanetše go ba tiragalo ye e itšego mo bophelong bja moanegwa. Mo go padinyana, kgatelelo yeo ga e bohlokwa ka gore padinyana e ka ba le ditiragalo tše ntšinyana mo bophelong bja moanegwa.

Nokaneng, gona mo letlakaleng la lekgolomasomeseswaitshela o tiiša taba ye ge a re nako ye nngwe go anegwa bophelo ka moka bja moanegwathwadi.

Phapano gare ga padinyana le kanegelokopana e lebane le tirišo ya thekniki ya phapantšho. Le ge mongwadi wa padinyana a fapantšha ditaba, phapantšho ke theknikikgolo ya mongwadi wa kanegelokopana. Ke ka baka leo mo go kanegelokopana thulano e godišwago go feta mo padinyaneng.

1.4.4 ANAKTHOTHE (ANECDOTE)

Borateori ba go swana le Lazarus (1987:16) le Yelland (1983:7) ba re anakthothe ga se sengwalo sa mmakgonthe. Gona mo letlakaleng la bošupa Yelland o re:

Anecdotes are generally unwritten tales, passed on by word of mouth.

Ka mantšu a go bolelwa gore anakthothe ga se sengwalo sa go balwa. Polelo yeo e tlatšwa ke Lazarus gona mo letlakaleng leo la lesometshela ge a re anakthothe ke:

A confidential tale or bit of gossip.

Mantšu a a gatelela gore anakthothe ke taba ya sephiri. Nyakišong ye go tlo bolelwa ka anakthothe ge e le sengwalo sa go balwa ka gore borateori ba go swana le Holman (1972:25) le Cloete (1992:12) ba thekga taba yeo. Cloete, gona mo letlakaleng la lesomepedi, o re anakthothe ke:

'n Kort vertelling wat gewoonlik om 'n bekende
historiese persoon sentreer.

Mo go hlalošwa lereo leo ka go le lebanya le moanegwa yo a tumilego. Kgopolo ye e tiišwa ke Holman gona mo letlakaleng la masomepeditlhano ebile o tlaletša ka go re:

An anecdote definitely differs from a short story in that
it lacks complicated plot.

Polelo ye e gatelela gore anakthothe ga e na thulagano ya go raragana. Mohuta wo wa sengwalo ga o na le mošomo wo mongwe wo mogolo ntle le go thabiša batho. Ge anakthothe e hlokomedišišwa, go lemogwa gore e fapana le kanegelokopana ka dintlha tše di latelago.

(a) Kanegelokopana e nepiša ntlha ye e itšego bophelong bja batho. Anakthothe ga e bolele ka bophelo bja batho. Ke sengwalo se se ngwalelwago go thabiša fela ntle le go tsinkela bophelo.

- (b) Ka tsela yeo, anakthothe ga e na botebo. Kanegelokopana ke sengwalo se se tsenelago bophelo ka go fefera ntlha yeo ya bophelo ye go laodišwago ka yona.
- (c) Thulaganyo ya anakthothe ge e bapetšwa le ya kanegelokopana, ga se ya raragana. Go opa kgomo lenaka, anakthothe ke taba fela yeo e hlokago thulaganyo.

1.4.5 TAODIŠO

Lee (1912:1) o hlaloša taodišo gore ke:

... a short or moderately long discursive composition concerned with one particular subject of which it only presents certain aspects.

Ge a nepiša sebopego sa taodišo, Lee o bolela gore taodišo ke sengwalo se sekopana sa go anega taba e tee. Tlhalošo ye ga e nape e itia kgomo lenaka ka gore go na le mehuta ye mengwe ya dikanegelo ye mekopana bjalo ka sekhetšhe goba kanegelokopana. Ka gona, go sa tsomega tlhalošo ye e tlogo fapantšha taodišo le mehuta yeo, kudu kanegelokopana.

Abrams (1985:55), le ge a bolela ka sebopego, o tlaleletša ka go nepiša mohola wa mohuta wo wa kanegelo, gomme seo se thuša go o fapantšha go mehuta ye mengwe.

O re taodišo:

... undertakes to discuss a matter, expresses a point of view or persuade us to accept a thesis or any subject whatever.

Seo se gatelelwago mo ke gore mongwadi wa taodišo o nyaka gore lentšū la gagwe le agelwe lešaka.

Berger (1964:25) o re mongwadi wa taodišo o katana le mešomo ye mebedi, e lego (a) wa go nyakišiša le (b) wa boikgopolelo. Taba ye o e tliša ka go re:

Mit der Hohe des geistigen seelischen und ethischen Standpunktes.

Mo go gatelelwa gore taodišo e hlakantšhitše saense le bokgabo.

Ge a tšwela pele letlakaleng la masometshelanne, Berger o re ditaba tše di laodišwago taodišong ga se tše mpsha, ga di thongwe ke mongwadi, o diriša ditaba tše di lego gona. Se yena a se dirago ke go di rulaganya gore di be le sebopego se sefsa. Bokgabo bja taodišo bo lebane le sona sebopego seo se sefsa.

Taodišo e tšweletša tebelelo ya mongwadi mabapi le ditaba tšeo a ngwalago ka ga tšona. Ke gore, e hlaloša maikutlo a gagwe. Ke ka moo, Maibelo le ba ba bangwe (1996:125) ba rego:

Taodišo e hlagiša boyena bja mongwadi mabakeng a maikutlo a a fodilego a boiketlo le khutšo, fela

monagano wona o sa tšwafe go kalapiša se le sela mo le mola, o bapetša, o fapanya, o tsitsinkela, o ela se le sela.

Polelo ya boMaibelo e laetša gore mogwadi o na le taba yeo a nyakago go e fa babadi. Ge a dira bjalo o leka go ba sokollela mogopolong wa gagwe. Mo ntlheng ye, taodišo e fapana le kanegelokopana ka gore mongwadi wa kanegelokopana o tsebiša batho ditaba fela. Ga a tshwenyege gore ba di tšea bjang, ke gore, o ikemetše thoko. Mongwadi wa taodišo yena o ipea molaleng. Nokaneng (1997:205) o thekga taba ye ka go re :

Mongwadi wa taodišo yena o a iponagatša, o kua pele, e ba mponeng, nkweng, ntsebeng, ntumeng, nketšeng.

Mantšu a Nokaneng a gatelela gore mongwadi wa taodišo ke motsebatšohle. Ge e le wa kanegelokopana, o hlaloša ditaba, a di tlogelela mmadi gore a di fefere ka boyena.

Dintlha tše dingwe tšeo di fapantšhago taodišo go kanegelokopana ke tše di latelago:

- (a) Mongwadi wa taodišo bjalo ka wa kanegelokopana, o šomiša kanegelo ye kopana eupša ga a hlaloše kanego yeo. Ke ka lebaka leo Groenewald (1993:4) a rego:

Taodišo ga e na nonwane; ga e hlaloše ditiragalo; ga e bolele ka ga batho ba ba sa kwanego.

- (b) Mo taodišong mongwadi o utolla mafahla a gagwe mabapi le taba ye a ngwalago ka yona. Jepson (1962:1) o thekga ntlha ye ka go re:

He has some personal experience to communicate, some grains of wisdom to impart, some new light to throw upon him and in doing so, he reveals some part of himself.

1.5 MOKGWANYAKIŠIŠO

Lengwalophatišišo le le lebane le mekgwa ye meraro ya go nyakišiša, e lego:

- Wa go bapetša
- Wa go hlaloša
- Wa go hlatholla

Shipley (1970: 60) o hlaloša kgopolo ye go bapetša ka go re ke:

To study interrelations of the literatures of various people.

Polelo yeo e gatelela kamano gare ga dingwalo. Ke gore, go nyakolla ka mo dingwalo di nyalelanego ka gona . Mantšu ao a bohlokwa, gomme a gatelelwa ke Jost (Swanepoel, 1990: 42) ka gore ge a bolela ka ga papišadingwalo o re:

It entails the study of relationships and analogies between words with organic affinities.

Seo se hlalošwago mo ke gore go bapetša ke go ithuta kamano gare ga dingwalo tše di swanago.

Ge mantšu a Shipley le Jost a hlokomešišwa, go bapetša ke go tsinkela dingwalo tše di nago le kamano go bona ka mo di (a) swanago ebile di (b) fapanago ka gona. Go ka thwe Shipley le Jost ba hlaloša kokwane ye e itšego ya papetšo.

Lengwalongnyakišišo le go yo bapetšwa dikanegelokopana tša Sepedi. Tše di kwanago di bopa sehlopha. Ge go bapetšwa dikanegelokopana tše go tlo lemogwa gore go na le tše di sa kwanego le sehlopha seo. Tšona tše di sa kwanego le tša sehlopha sa pele di tlo bapetšwa. Tše di kwanago e tlo ba sehlopha sa bobedi. Tše di fapanago di tlo bapetšwa gore tše di kwanago e be sehlopha sa boraro, go fihla go sa hlwe go eba le phapano goba kwano. Papetšo yeo e tlo laolwa ke kokwane ye e itšego bjalo ka sebopego goba mohuta wa sengwalo.

Nyakišišo ye e yo hlaloša (“describe”) le go hlatholla (“interpret”) dikanegelokopana tša Sepedi. Dikgopolo tše tše pedi di ka hlola kgakanego ka gore di kwala eke di bolela selo se tee. Ka gona di tlo fapantšhwa.

Go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng. Taba ye ya polelo ye e tseneletšego e kwana le tlhalošo ye e fiwago ke *The Concise Oxford English Dictionary* (1999: 386). Yona e re go hlaloša ke:

To give a detailed account in words, of something.

Ke ka baka leo Serudu (1987: 25) a re go hlaloša:

Ke go tšweletša ka mantšu sebopego, seemo goba kamano ya selo se tee le tše dingwe.

Kgopolo ye go hlatholla e šupa go gatelela mešomo ya diphapantšho tša sengwalo. Serudu, gona moo letlakaleng la masomepeditlhano, o hlaloša kgopolo yeo ka go e amanya le kwešišo ka gobane o re go hlatholla:

Ke go hlaloša sengwalo go laetša ge e le gore o a se kwešiša.

Polelo yeo ya Serudu, e tiišetšwa ke Wales (1995: 256) ge a re:

It means understanding; understanding language of a text, and understanding its meaning and theme (s).

Gona mo letlakaleng leo o tšwela pele ka go re:

In stylistics it is the interpretation of the language derived from the analysis of the formal and semantics patterns which leads to the assessment of the significance of findings for the interpretation of the text's overall meaning.

Seo se bolelwago mo ke gore go hlatholla ke go hlalošiša gore go be le kwešišo ya sengwalo. Ke ka mo Mojalefa (1995:30) a re go:

Ke gore, ditaba di re go hlalošwa, gwa šitlelwa ka mabaka.

Phala (1999: 6) o akaretša dikgopolo tseo ka gore go hlatholla ke go gatelela mešomo ya diphapantšho tša seo se hlalošwago.

1.6 TAETŠONYAKIŠIŠO

Nyakišišo ye e tlo latela mokgwa wa naratholotši. Wona o bolela ka ga sebopego sa sengwalo. Pele go tlo hlalošwa seo sebopego sa sengwalo e lego sona. Kgale borateori ge ba tsinkela sengwalo ba be ba lebanya phatišišo ya bona le bophelo bja mongwadi. Tshekatsheko ya bona e be e lebane le sengwalo le mongwadi. Ba be ba sa farologantšhe gare ga sengwalo le mongwadi.

Basekaseki ba “Russian Formalism” le balatedi ba bona ba Mapoleše le Matšheše ba ile ba thulana le mokgwa woo wa phatišišo, wa banyakišiši ba pele. Go ya ka balatedi ba “Russian Formalism” seo se lego ka gare ga sengwalo, ke sona sa bohlokwa, gomme ke sona seo se swanetšego go tsinkelwa. Go realo ke gore ge go nyakišišwa sengwalo ga gwa swanela go tsinkelwa le bophelo bja mongwadi. Ke ka mo Ryan le ba bangwe (1982:16) ba rego.

The formalists insisted that how a work is constructed – that is, what literary techniques and conventions it employed - was of far greater significance than what is said, and accordingly should be the central if not exclusive concern of literary studies.

Polelo ye e gatelela gore mongwadi ga a bohlokwa ge sengwalo se sekasekwa.

Mojalefa (1995:82) o thekga ntlha ye ge a re:

Gabotse go swanetše go tsinkelwa sengwalo, e sego mongwadi ka baka la gore ba re go sekasekwa seo se lego ka pukung fela, ka gobane ditaba tša mongwadi di ka se thuše mosekaseki ka selo.

Ka gona, borateori ba “Russian Formalism” gammogo le balatedi ba bona ba Matšheše le Mapoleše ba napile ba hlokomedišiša taba ye ya sebopego sa sengwalo. Ba ile ba fapantšha dikarolo tše pedi tša sengwalo, e lego (a) diteng le (b) thulaganyo, ge ba se feteleka. Ke ka baka leo Wellek le Warren (1973:141) ba rego:

Structure is a concept including both content and form so far as they are organised for aesthetic purpose. The work of art is then considered as a whole system of signs, or structure of signs serving a specific aesthetic purpose.

Banyakišiši ba ba rotogilego ka morago, ba go swana le Bal (1980:60), Genette (1980: 40) le Strachan (1988:3-5), bona ba bolela gore sengwalo se bopilwe ka matlalo a mararo. Le ge go le bjalo, letlalo la boraro ga ba le tšweletše thwii. Mabapi le lona letlalo leo, Strachan (1988:3) o bolela ka ga “visie” (tebelelo). Go ya ka Mojalefa (1995:63) mongwalelo ke kgopolo ye e hlalošago “visie” yeo Strachan a bolelago ka ga yona.

Ka gona, borateori bao (boStrachan) ba fapana le Lefapha la Maleme a Maafrika la Yunibesithi ya Pretoria ka gore lona le re letlalo leo la boraro la sengwalo, ke mongwalelo ka gore mongwalelo ke “visie” yeo Strachan a bolelago ka ga yona.

Ka ntle le taba yeo ya mongwalelo, phapano gare ga borateori bao, boStrachan, le Lefapha la Maleme a Maafrika la Yunibesithi ya Pretoria e bonala ka dintlha tše di latelago:

(a) BoStrachan ga ba bolele ka ga bohlokwa bja sererwa ge ba hlaloša letlalo la diteng.

(b) Ga ba bontšhe tema ye bohlokwa ye e kgathwago ke moko wa ditaba ge ba ahlaahla thulaganyo.

Mo lengwalonyakišišong le go yo latelwa mokgwa wa go tsinkela sengwalo wa Lefapha la Maleme a Maafrika la Yunibesithi ya Pretoria.

Ge go akaretšwa ditaba tše go ka thwe, taetšonyakišišo ye e gateletše gore sengwalo se na le matlalo a mararo, (a) la diteng, (b) la thulaganyo le (c) la mongwalelo.

1.7 TLHALOŠO YA DIKGOPOLO

Bjale go tlo hlalošwa matlalo ao a mararo a sengwalo.

1.7.1 DITENG

Diteng ke karolo ya ka garegare, le gona ye bohlokwa ya sengwalo. Strachan (1988:5) o hlaloša bohlokwa bjoo ka go re:

Dit is die laag wat deur die Formaliste beskou is, as die ketting motiewe in hulle chronologiese volgorde.

Polelo yeo ya Strachan e tšea diteng go ba lešika leo le tlemagantšhago matlalo ka moka a sengwalo. Chatman (1978: 19-20) o hlaloša diteng gore ke:

The “fable” (fabula), or basic story stuff, is the sum total of events to be related in the narrative... Fable is the set of events tied together which are communicated to us in the course of the work...

Seo Chatman a se bolelago ke gore diteng ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona pele sengwalo se hlangwa. Ke ka baka leo Groenewald (1993: 4) a rego letlalo la diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona. Ke gore, diteng tšeo ga di thongwe ke mongwadi.

Le ge Marggraff (1994: 61) a kwana le Chatman le Groenewald, o tlaleletša ka gore ditaba tšeo ga se gore ke tša therešo ge di eme ka botšona. Ke ka mo a rego:

The fact that the story level is the basic of the narrative does not mean that it is reality - it is an abstraction of the reality (the author has dissociated from the reality).

Mantšu a a bontšha gore mongwadi o sa na le modiro wa go kgethologantšha ditaba tšeo. Ke ka baka leo Strachan (1988: 5) a rego babadi ga ba laodišetšwe ditaba ka morago ga ge di šetše di arogantšwe le tša matlalo a thulaganyo le mongwalelo.

Le ge eke Marggraff le Strachan ba a swana ge ba hlaloša letlalo la diteng, go na le phapano.

Marggraff o tšweletša kgopolo ya sererwa yeo Serudu (1987: 43) a rego ke seo mongwadi a ngwalago ka ga sona. Ge a hlaloša kgopolo yeo Marggraff (1994: 61) o re:

When a point is reached at which the reality cannot be abstracted any further, when a final abstraction is reached, then one refers to the topic of the story.

Ke ka baka leo Groenewald (1993) a rego:

Mongwadi o ikgethela mo ditaba di thomago gona le mo di felelago gona. Sephetho seo se laolwa ke sererwa; se amantšha se sengwe le se sengwe sa diteng.

Ge go phethwa tlhalošo ye, go ka thwe diteng ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona pele mongwadi a hlama sengwalo. Tšona ditaba tšeo di laolwa ke sererwa, gomme sa di kgokaganya go ba ngatana.

1.7.2 THULAGANYO

Borateori ba go swana le Perrine (1983: 41), Serudu (1989: 48), Brooks (1975: 25) le Heese le Hawton (1983: 105), ba molomo wa lehlabula gore thulaganyo ke peakanyo ya ditiragalo. Ka moka ga bona ba gatelela dintlha tše pedi, e lego (a) mkgwa wo ditiragalo di laodišwago ka gona, le (b) mabaka ao a hlolago ditiragalo tšeo. Ke ka baka leo Potter (1967: 24) a rego:

The plot begins when the continuing cause begins and the cause carries the sequence forward.

Ge tlhalošo ya barateori ba e tsinkelwa, go lemogwa gore e fapana le ya Groenewald (1991: 22) ka ge yena a hlaloša thulaganyo gore ke peakanyo ya ditiragalo tše mongwadi a ikgethetšego tšona go di šomiša. Tlhalošo ye e tiiša gore thulaganyo ya sengwalo e bonala ge mongwadi a thoma go diriša ditaba. Mongwadi o šomiša ditaba tebanyong ye a šetšego a e kgethile. Yona tebanyo yeo e amana le moko wa ditaba. Mongwadi o lebantšha tše di hlalošwago le tebanyo ya gagwe go tšwetša pele moko wa ditaba. Taba ye e thekgwa ke Mojalefa (1995: 81) ge a re:

Moko wa ditaba ke lenaneo la dikokwane leo le laolago thulaganyo ya sengwalo. Moko woo wa ditaba o lebane le tebanyo; ke tebanyo ya mongwadi. O na le se a se lebantšego ge a tlo ngwala puku.

Ge mongwadi a rulaganya ditaba ka wona mokgwa woo o diriša ditsejana tšeo di bitšwago dithekniki. Kgopolo yeo ya dithekniki e yo hlalošwa ge go sekasekwa thulaganyo dikgaolong tše di latelago.

Ge go tswalelwa difero tša tlhalošo ye, go ka thwe thulaganyo ke tlhopho ya ditiragalo ka go di latelantšha, go dirišwa dithekniki tše di itšego. Ge di beakantšhwa ka wona mokgwa woo, mongwadi o na le ntlha ye bohlokwa yeo a lemogilego gore batho ga ba e šetše bophelong bja bona.

1.7.3 MONGWALELO

Cuddon (1982: 663) ge a hlaloša seo mongwalelo e lego sona o re:

Style is the characteristic manner of expression in prose or verse; how a particular writer says things.

Mantšu a a hlaloša mongwalelo ge e le polelo ya mongwadi. Serudu (1989: 5) le Murray (1996: 65) ba tšwetša pele taba yeo ka go re ge mongwadi a kgona go kgetha mantšu le go a beakanya; mantšu a mošito, a a tanyago mmadi, go bolelwa ka ga mongwalelo.

Go ya ka Ohman (1972: 47) modiro wo mogolo wa mongwadi ga se fela go beakanya dikgopolo tša gagwe; eupša o swanetše go tšea maemo mabapi le seo a ngwalago ka sona. Ke gore, a bontšhe maikutlo a gagwe. Ke ka mo Groenewald (1999:3) a akaretšago tše a di bolelago ge a re:

'n Stelling is nooit volkome saakgerig nie; dit
verwoord ook gevoel of gesindheid ('feeling').

Taba yeo ya gore mongwalelo o laetša maikutlo a mongwadi, e gatelelwa ke Marggraff (1994: 68). Yena o re go na le kgokagano gare ga mongwalelo le maikutlo a mongwadi. O bolela ka ga dikhwalithi tšeo e lego karolo ya maikutlo a mongwadi. Tšona dikhwalithi tšeo di khutile mogopolong wa mongwadi. Ge a thoma go ngwala ke gona ge mmadi a di lemogago.

Ge go rungwa dikgopolo tša borateori bao, go ka thwe mongwalelo o lebane le polelo ye e bontšhago tebelelo le maikutlo tšeo di tšweletšago moko wa ditaba.

1.8 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Kgaolong ya pele go gateletšwe dintlha tše pedi tše bohlokwa, e lego (a) phapano gare ga kanegelokopana le mehutakanego ye mengwe le (b) mokgwa wo o tlogo latelwa mo nyakišišong ye.

Kgaolong ya bobedi go yo lekolwa histori ya kanegelokopana go tloga ka ngwaga wa 1951 ge kanegelokopana ya mathomo e tšweletšwa, go fihla ka ngwaga wa 1999.

Kgaolong ya boraro go tsinkelwa dikokwane tše di tlogo dirišwa ge go hlalošwa kgolo le tšwelopele ya dikanegelokopana tše. Gona moo dikanegelokopana tša Sepedi di tlo hlopša ka dihlopha tše tharo go lebeletšwe sebopego sa sengwalo.

Mo kgaolong ya bone go tlo hlalošwa mehuta ya dikanegelokopana bjalo ka ya kgegeo, tshegišo le thuto.

Mo kgaolong ya bohlanano go yo hlalošwa dikanegelokopana tša thuto ge di lebane le diteng. Tšona diteng tše di amana le dintlha tše bohlokwa bophelong bja batho bjalo ka phedišano, dipolitiki le sebjalebale.

Kgaolo ya boselela e tlo ahlaahla thulaganyo ya dikanegelokopana tša thuto. Šedi ye kgolo e tlo bewa go dithekniki tše di šomišwago go hlaloša thulaganyo yeo, bjalo ka tharagano.

Kgaolong ya bošupa go tlo tsinkelwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša thuto, go hlokometšwe dithekniki tše di šomišwago go tšweletša diphapantšho tša mongwalelo woo.

Kgaolo ya seswai ke tekolo ya diteng tša dikanegelokopana tša maitekelo go bona ka mo di fapanago le tša thuto ka gona. Le ge bangwadi ba diriša diteng tša go swana, phapano e gona.

Mo kgaolong ya lesome mongwalelo wa dikanegelokopana tša maitekelo o yo tsinkelwa, wa fapantšhwa le wa dingwalo tša thuto.

Kgaolong ya lesometee go tlo hlokomedišišwa ka mo bangwadi ba dirišago diteng tša dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo ka gona. Ke diteng tšeo di šomišwago go tšweletša se sengwe se sefsa seo mmadi a se fahlogelago fela ge a fihla mafelong a sengwalo seo.

Kgaolo ya lesomepedi e ahlaahla thulaganyo ya dingwalo tša phethagatšamaitekelo go utolla bokgoni bja bangwadi ge ba hlama kanegelokopana.

Kgaolong ya lesometharo go hlalošwa mongwalelo wa dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo. Nepokgolo ke go tiiša gore mongwalelo o swanetše go kwana le moko wa ditaba.

Kgaolo ya lesomenne ke thumo, gomme e tlo arolwa ka dikarolo tše tharo, e lego (a) kakaretšo ya dikgaolo ka moka, (b) khuetšo ya Ramaila bangwading ba ba tlilego ka morago ga gagwe le (c) peakanyo ya dinyakwa tša kanegelokopana

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 TEKOLO YA DIKANEGELOKOPANA TŠA SEPEDI:(1951-1999)

2.1.1 MATSENO

Kgaolong ya go feta kanegelokopana e hlalošitšwe. Bjale go yo lekolwa histori ya dikanegelokopana tša Sepedi. Tekodišišo ye e tlo gagaba go tloga ka ngwaga wa 1951 go fihla ka 1999. Go tlo thongwa ka go lekodišiša tlholego ya dingwalo tša Sepedi ka kakaretšo.

Tlholego ya dingwalo tša Sepedi e thomilwe ke baromiwa ba Kereke ya Lutere ya Berlin. Ba kgathile tema ye bohlokwa go dira gore Sepedi e be polelo ya go ngwalwa bjalo ka ge e balwa lehono. Go tiiša taba ye Serudu (Gérard 1993: 155) o re:

It is these early endeavours which laid a sound foundation for subsequent creative writings in this language.

Le ge Bapedi ba be ba se na dingwalo tša go ngwalwa, e ka ba phošo go phetha ka gore ba be ba tloga ba hloka le pudi ya leleme le letala. Dingwalo tša bona e be e le tša setšo, tša go bolelwa ka molomo. Tšona dingwalo tšeo di be di kgokagane le ditlwaelo tša setšhaba, e le monwana le lenala. Ke ka baka le gona mo letlakaleng leo Serudu a rego:

Their literature was practised by the community itself as part and parcel of their daily rituals and ceremonies. To them life and literature were not divided but grew together and were considered one and the same thing.

Dingwalo tša mathomo tša Sepedi tša go ngwalwa di hlamilwe ke baromiwa. Ge di lekodišišwa go lemogwa gore di amane le maikemišetšo a bona. Maikemišetšo ao a beilwe nyanyeng ke Gérard (1983.3) ge a re e be e le:

... to reduce the languages to writing, to translate the Bible, gospel by gospel, to translate hymns, and thus to equip, teach and convert the benighted natives.

Ge go akaretšwa mantšu a Gérard, go ka thwe nepokgolo ya baromiwa e be e le go hlabolla Babaso ba mehla yeo ka go ba ntšha kgotlompong ya leswiswi leo ba bego ba phaphula ka gare ga lona.

Go tšweletše dipuku tše mmalwa mehleng yeo bjalo ka *Puku ye xo kopanetšoexo xo yona ditaba tša mehutahuta* (1893); *Ditaba tše dinoe tša Badumedi* (1893), tše bangwadi ba tšona ba sa tsebjego; le *Reta Morena* (1931) ya Schwellnus le *Hosiana, thabang morwa David o etla* (1931) ya Hoffmann.

Ka baka la dingwalo tše bana ba thari ye ntsho ba ile ba epela dinala fase ge ba ithuta go bala le go ngwala. Ba ile ba ikgokaganya le dipuku tša Seisimane le Seafrikaanse. Se se gapeleditše baromiwa go fetola mawa a ditaola tša bona, gomme ba tšweletša mehuta ye mengwe ya dipuku ntle le tša sedumedi, bjalo ka *Mebušo* (1945) ya Hoffmann, *Tša Magoši le dilete* (1947) le *Maphelo* (1944) tše di hlamilwego ke Schwellnus.

2.1.2 DINGWALO TŠA MATHOMO TŠA SELEHONO

Maitapišo a baromiwa e bile tlhohleletšo ye maatla go bangwadi ba Sepedi ba ka moso.

Ka ngwaga wa 1935 gwa gatišwa puku ya mathomo dingwalong tša selehono, e lego *Tša bophelo bja Moruti Abram Serote* ya Ramaila. Kanegelophelo yeo e latetšwe ke theto ya Phala ye e tsebjago ka la *Kxomo 'a thswa* ka wona ngwaga wo wa 1935. Ka gona, ngwaga wa 1935 o bohlokwa tlhologong ya dingwalo tša Sepedi ka gore (a) e bile mathomo a dingwalo tša selehono gape (b) ke ngwaga woo ka wona go gatišitšwego dikgatišo tšeo tše pedi.

Serudu le ba bangwe (1989: 147) ba hlaloša bohlokwa bja kgatišo ya Ramaila ka go re:

Le ge e se kanegelophelo ye e atlegilego, e bile pulamadibogo ye bohlokwa kudu mo go bokgabokanego. Ka fao, Moruti E.M Ramaila o tla no fela a gopolwa dingwalong tša kanego tša Sesotho sa Leboa bjalo ka mohlotlámadiba.

Serudu (1993: 157) o tšwela pele ka go re dingwalo tša Ramaila tša mathomo e bile motheo wo bangwadi ba go o latela bjalo ka Matsepe le Mminele; ba agilego go wona ge ba hlama dingwalo tša bona.

Mojalefa (1995:1) o bona theto ya Phala e bile thaba ya modiro gomme go hlaloša bohlokwa bja maitekelo ao, o diriša mantšu a Groenewald (1988:82) ge a re:

(Dit) was 'n heel gepaste begin om vernuwing in die Noord-Sotho poësie in te lui, want die prysdig; soos hy hierin opgeteken staan, dra in sy wese 'n varsheid met hom mee wat hom ewig nuut kan hou.

Serudu yena o hlaloša bohlokwa bja direto tša Phala ka go lekodišiša khuetšo ya tšona bangwading ba go latela ka go re:

Phala set an example to his fellow poets. Most of his followers wrote poetry in the metrical idiom. By doing that, no severe breach in the line of the poetic tradition occurred, and from the onset the writer of the poetry in Northern Sotho actually maintained a high standard.

Dingwalo tše dingwe tše di tšweletšego yona mengwageng yeo ya bomasometharo go akaretšwa tša sedumedi le tša histori. Ka ngwaga wa 1937 go gatišitšwe kanegelophelo ya bobedi ye e bitšwago *Moruti Charles Machaba I* ya Charles Machaba II. Le ge puku ye e le kanegelophelo, e sekametše historing ka gore e hlaloša tlholego, khudugo ya setšhaba sa ga Machaba gammogo le dintwa tša sona.

Ka ntle le kanegelophelo ye, go tšweletše dingwalo tše dingwe bjalo ka *Joseph Morwa wa Jakobo* (1938) le *Setlogo sa Batau* (1946) ya Ramaila.

2.1.3 MATHOMO A KANEGELOKOPANO YA SEPEDI

Le ge dingwalo tša mathomo tša sehono di thomile ka ngwaga wa 1935, go fetile mengwaga ye lesometshela pele go ka gatišwa kgoboketšo ya dikanegelokopana, e lego *Molomatsebe* (1951), ya Ramaila. Ngwaga woo wa 1951 o bohlokwa historing ya dingwalo tša Sepedi ka gore ke ngwaga wo ka wona go gatišitšwego kanagelokopana ya mathomo.

Nepokgolo ya Ramaila ka dikanegelokopana tše e be e le go sokollela batho therešong. Ka lebaka leo, dikanegelokopana tša gagwe ke tša thuto. Makwela (1977: 50) o tlatša taba ye ka go re:

True to his calling as a teacher and pastor and because of his unbounded love for his people, Ramaila wrote to warn them against the pitfalls they could fall into their life. On the other hand, he encouraged them to strive for what it was good and beautiful and shun that which was bad and despicable.

Molaetša wa puku ye o bonala ge mongwadi a ruta batho ka go ba kgala. Ke wona wo o rokagantšhitšego dikanegelokopana tše di hwetšwago kgoboketšong ye. Ke ka mo Makwela (1977 : 4) a rego:

The warning which permeates the whole book is that evil-doers suffer retribution, whilst those who do good are blessed. It is this warning which gives the book a moralising or didactic tone.

Dikanegelokopana tša Ramaila ga se tša thuto fela; eupša ke tša thutoboitshwaro ka gore di theilwe godimo ga boitshwaro. Kgopolo ye e gata ka mošito o tee le Groenewald (1975: 52) ge a re:

Ramaila is prekerig en betrek die moreel-etiese maatstaf tematies in sy verhale; die kwaad is lelik en verfoeilik.

Mantšu a Groenewald ke ona ao a gatelelwago ke Makwela (1977:50) ge a re Ramaila o ruta Melao ye Lesome ka tlhago ya yona, tirišo ya yona le ka bogale bja yona. Ga se moruti fela eupša ke mogologolo yo a eletšago le go lemoša ka go diriša dikanegelokopana.

Kgoboketšo ya bobedi ya dikanegelokopana, e lego *Taukobong* (1954), le yona e ngwadilwe ke Ramaila. Dikanegelokopana tše le tšona e sa le tša boitshwaro. Ramaila o hueditšwe kudu ke dikanegelokopana tša Edgar Allen Poe (1832) ge a hlama dikanegelokopana tša *Taukobong*. Se se bonala ka mahu a mantši a go tla. Di lemoša mmadi gore bophelo bja segologolo bo ruile dikhupamarama le diphiri tše motho wa nama a sa kgonego go di rarolla (Serudu, 1989: 80). Ge a tšwela pele Serudu (Gérard, 1993: 159) o re:

In *Taukobong* he (Ramaila) speaks of a mysterious force or power which determines the course of African social relationship, namely, that evil will be counteracted by evil in a mysterious manner.

2.1.4 TŠWELOPELE KA MORAGO GA RAMAILA

Mengwaga ye mehlano ka morago ga go gatišwa ga *Taukobong* go latetše Ramokgopa ka kgoboketšo ye e bitšwago *Ditaba tša Dipoko* (1959). Dikanegelokopana tše di ka se šalwe morago ka gore ditaba tše di amago dipoko ga di na therešo go fihla bjale.

Dingwalo tša Ramaila e bile tlhohleletšo ye maatla go bangwadi ba dikanegelokopana ba ba mo latetšego. Bangwadi bao ba laodiša ditiragalo tše ba di tsebago, ba di tlwaetšego.

Difero tša mohuta wo wa dikanegelokopana di butšwe ke Dolamo ka kgoboketšo ya dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Mononi* (1960). Dikanegelokopana tše di katana le merero ye e fapafapanego, bjalo ka bohodu, bojato, lehufa le bophelephete bja ngaka ya setšo. Kanegelongkopana ya lerato ye e bitšwago *Dikolong tše di phagamego*, Dolamo o atlegile ge a tiiša gore bomotho bja motho ga go yo a bo hlathago ka gore bo utame ka garegare, pelong ya gagwe.

Go tloga ka ngwaga wa 1960 kanegelokopana e ile ya welwa ke leruleso, ya timelela. E rotošitše hlogo gape morago ga mengwaga ye e šupago. Ka ngwaga wa 1968 gwa gatišwa dikanegelokopana tša *Magang* tše di hlamilwego ke Motuku. Dikanegelokopana tše di laetša ka mo bomenemene bja motho bo lekago go tšea kgang le molao ka gona. Di ka akaretšwa ka seema sa go re: Letsogo la molao ke le letelele. Dikanegelokopana tša Matlala mo go *Hlokwa-la-Tsela* (1969) di theilwe godimo ga ditlwaelo tša Baswana. Di lemoša batho dikotsi tša bophelo. Se se tiiša gore di na le thuto le ge e sa gatelelwe bjalo ka dikanegelokopana tša Ramaila.

Mengwageng ya bomasomešupa bangwadi ba ile ba ikgokaganya le dikanegelokopana tša maleme a Babašweu kudu tša Seisimane le Seafrikaanse. Ba ile ba hwetša lesedi la go hlama kanegelokopana. Ka ngwaga wa 1970 gwa rotoga yo mongwe wa bangwadi ba go tuma. Yena ke Maditsi, ka puku ye e bitšwago *Mogologolo*. Dikgoboketšo tše dingwe tša gagwe tša dikanegelokopana ke *Monyane* (1974) le *Dipheko* (1985). Dikanegelokopana tša *Mogologolo* di dikologa godimo ga bosenyi. Di laodiša makatika a motho mabapi le bohodu, megabaru, bofora le go hloka potego. Kanegelongkopana ya *Moruti o itia ditaola*, go se botege ga motho wa nama, go utolotšwe ka medu.

Ntlha ye bohlokwa mabapi le dikgoboketšo tše tše tharo tša dikanegelokopana tša Maditsi ke gore di theilwe godimo ga merero ya go swana le ge di sa ngwalwa ka nako e tee. Ke ka baka lec Boshego (1993:59) a rego:

Taking into consideration the time span between the writing of *Mogologolo* (1st volume, 1970) and *Dipheko* (3rd volume, 1985), which is a period of fifteen years, it becomes clear that very little development; if any, has taken place in Maditsi's choice of themes. We conclude that the lack of thematic development in this writing, has made his work static.

Ka ngwaga wa 1972 go tšweletše dipuku tše pedi tša dikanegelokopana, e lego *O ka re go bjalo* ya Makgakga le *Nka se lebale* ye e hlakanetšwego ke Motuku le Ramokgopha. Dikanegelo tša Motuku tše di bitšwago *Ralato* ke tša botseka. Ramokgopha yena o ngwala ka ditaba tše di sa kgodišego. Seo se lemogwago ka tšona ke mokgwa wo o bego o sa tlwaelwa ka nako yeo wa go diriša molaodiši, ge a anega ditaba. Ngwageng wo o latelago wa 1973 go gatišitšwe kgoboketšo e tee ya dikanegelokopana, e lego *Matlopolane*, ya Modiba.

Ge kanegelokopana e swere tsela bjalo, gwa rotoga mongwadi wa mogopolo wa lephefo, yena ke Senoamadi, ka kgatišo ye e tsebjago ka la *Ditsietsi* (1974). Dikanegelokopana tše di katana le tswalano gare ga batho. Ye mengwe ya merero yeo ke thulano gare ga monna le mosadi (mo kanegelongkopana ya *Mokopu wa šeleng*), thulano gare ga merafe (bjalo ka *Naa o sa robetše*) le thulano gare ga batswadi le bana. Dikanagelokopana tša Senoamadi ke seipone sa mmakgonthe sa bophelo bjalo ka ge batho ba bo tseba.

Bohlokwa bja Senoamadi ke gore ga a katele thuto nkong ya mmadi, thuto e no utologa ge mmadi a fefera dikanegelokopana tseo. Motolla (1979:28) le yena o lemogile taba ye ka gore o re:

His success lies in the fact that he does not preach to the reader, but leaves him to draw his own conclusion about what he had read.

Dikanegelokopana tša Senoamadi di latetšwe ke kgatišo ye e bitšwago *Magalagapa a Tau* (1976), ya Nchabeleng. Tšona di laodiša ka ga mathata a malapa, boloi, mathaithai a bafsa ditoropong, phedišano gare ga ditšhaba, bjalobjalo. Tshegišo ke setlabelo se segolo seo mongwadi a se dirišago go tanya kgopolo ya mmadi. Mohlala wo mobotse o hwetšwa mo go *O tšhabe mosadi*.

Kgoboketšo ya dikanegelokopana tša moswananoši go fihla ka nako yeo, e tšweletšwa ka ngwaga wa 1980. Yona ke *Go Tseba Mang?* ya Ramokgopa. Mongwadi ga a lebelela go kgonagala le go se kgonagale ga ditiragalo. Kanegelokopana ya mathomo ye e bitšwago *Go Tseba Mang?* ke mohlala wa kanegelokopana ya saekholotši. Kgopolo ye ya saekholotši e bohlokwa kudu gomme e yo hlalošwa kgaolong ya bone.

Mongwadi yo a ikgoretšego madulo megopolong ya babadi ke Ngoepe ka dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Seswai sa ditabanatodi* (1980). Ngoepe o hlama dikanegelokopanatseka le dikanegelokopana tša go itiša. Bokgwari bja Ngoepe bo bonala kanegelongkopana ye e bitšwago *Ditsotsi tšona di sa robetše*. Kanegelongkopana ye Ngoepe o nepiša moanegwa o tee, e lego Ramaobane, ba bangwe ba tsebja ka maina fela. Ye ke kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana.

Dikanegelokopana... latetšwe ke kgoboketšo ya dikanegelokopana tša Mashao le Mojapelo tše di bitšwago *Tša Lehono* (1981). Le ge dikanegelokopana tše di katana le mathata a ka mehla, mathata ao ga a na botebo. Bontši bja tšona ga se dikanegelokopana ka mešegofela. Tše dingwe bjalo ka *Mošayatebogo*, di kwala e le dinonwane.

Mongwadi yo go ka thwego ke wa mafelelo go bangwadi bao ba bego ba hlaloša tša bophelo bja ka mehla, ke Rafapa, ka kgatišo ye e tsebjago ka la *Tšhila ya Tsebe* (1982).

Ge bangwadi ba sa katana le go hlaloša ditiragalo tša mehleng tša bophelo, gwa rotoga bangwadi ba babedi ba moswananoši, e lego Nkadimeng le Mpepele ka dikgatišo tše di tsebjago ka la *Mantšhaotlogele* (1985) le *Medupi ya Megokgo* (1985). Maikutlo a baanegwa le ka mo ba huduegago ka gona, ya ba tabakgolo ya bangwadi ba.

Dikanegelokopana tša Mpepele di tsinkela mathata le masetlapelo a bophelo ao a welago malapa. O laetša ka mo motho a ka se kgonego go atlega go ya go ile ka go kgobela mahumo a lefase ka ditselana tša bomenetša. Mo dikanegelongkopana tša *Motsebosana bjo* le *Kgantsitsi ya lerato*, bofora bja motho le go se botege ga gagwe, di tloga di utolotšwe ka medu.

Mo dikanegelongkopana tša *Mmantšhaotlogele*, Nkadimeng o senkasenka mahlakore a a fapanego a bophelo bja batho bjalo ka boloi, mathaitshai a ngaka ya šetšo, lehloyo, bohodu.

Mo go *Nna nka se je dipute*, mongwadi o laetša thulano gare ga setšo le tokologo ya bafsa ba mehla ye, mola thulano gare ga setšo le sedumedi e adilwe kanegelong ya *Thapelo ya pula*.

Ka go rotoga ga Nkadimeng le Mpepele kanegelokopana e tšere tsela ye mpsha tšwelopeleng ya yona. Dikanegelokopana tša bona di nepiša moanegwa o tee. Ka gona ba hlama dikanegelokopana tša baanegwa. Go ya ka Thobakgale (1996:5), Maditsi le Ngoepe ba ka tšewa go ba bona ba ba kgoretšego Mpepele le Nkadimeng tsela. Le ge dikanegelokopana tša bona, kudu Maditsi, di se maemong a tša Mpepele le Nkadimeng, ke bona ba ba thomilego mokgwa wo mofsa. Thobakgale (1996:5) o tšwela pele ka go re:

Mongwalelo wa Maditsi o a kgahliša; o na le tshegišo (*Dipheko*: 1985). Ge e le ditaba tšona o di hlaloša bjalo ka boNkadimeng. O ka re yena, gagolo ge e le *Dipheko*, ke pulamadibogo.

Dikgoboketšo tša dikanegelokopana tše dingwe tše di gatišitšwego ka ngwaga wo wa 1985 ke *Bogobe bja Tswiitswii* ya Bopape, le *Selepe Gomela* ya (H.M) Nkadimeng. Dikanegelokopana tše di hwetšwago mo go *Bogobe bja Tswiitsii* di hlamula ka ga setswalle le phedišano gare ga batho. Tše dingwe, bjalo ka *Setšene Seroboroko* le *Monna yo a llilego*, di swantšha botswea bja motho wa nama. Mo go *Go ja monna ga se go mo fetša*, bomenetša bja makgarebe bo beilwe pepeneneng. Bophelo bja makgarebe dikholetšheng, mongwadi o bo nwele moro. Go se botege ke tabakgolo ye go katanwago le yona. Bopape o lekile go hlama kanegelokopana ya saekholotši mo go *Rakgolo Selepe*. Ditiragalo tša kanegelo ye e bitšwago *Mothaka yo a kilego a hwa*, ga di kgodiše. Di kwala e le nonwane.

Merero ya kgoboketšo ya dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Selepe Gomela* (1985) e akaretša thulano gare ga setšo le sebjalebjae, mathata a malapa le tirišano gare ga batho.

Ngwaga wa 1986 o rotogile le dipuku tše tharo tša dikanegelokopana, e lego *Go Bjalo* ya (H.M) Nkadimeng, *Pelo tše dingwe* ya Seabela le *Kodumela* ya Tlooke. Dikanegelokopana tše di hwetšwago mo go *Pelo tše dingwe* di akaretša merero ye bjalo ka megabaru le mona. Tše dingwe bjalo ka *Seolo*, ga di kgodiše. Nepokgolo ya mongwadi kgoboketšong ya *Go Bjalo* (1986) ke go sokollela batho therešong. Ka gona, ke tša thuto. Bontši di theilwe godimo ga bosenyi. Ge a bula difero tša puku ye, mongwadi o re:

E lemoša mahodu a mangwe puno ya bosenyi bjo bo sa thušego motho ka selo, ge e se masetlapelo ao mosenyi a tlogo ya le ona lebitleng.

Merero ya dikanegelokopana tša Tlooke mo go *Kodumela* (1986) e adilwe matsenong a puku ye ge a re:

Mo le mola babadi ba tla lemoga gore e rwele ditširolamatswalo tše di welago batho ba bangwe ba nama le madi ka baka la bathodiphiri ba bangwe le makgopo a bona.

Maphelephethe ao, go akaretšwa le go se botege ga banna, boloi, bohwirihwiri bja basadi, lehufa gammogo le mathata a go hloka thari.

Ka ngwaga wo o latelago, wa 1987, go gatišitšwe dikgoboketšo tše nne tša dikanegelokopana, e lego *Lerole la Bjaša* ya Tlooke, *Pudi e reng Mogwera* ya Masemola, *Kgati ya Mogolle* ya Mpepele le *Mararankodi* ye e hlamilwego ke (N.S) Nkadimeng. Dikanegelongkopana tša *Lerole la Bjaša* Tlooke o bontšha thulano gare ga sedumedi le setšo, thulano gare ga batswadi le bana, boikgogomošo le lehufa. Di utolla bomenemene bja motho. Kanegelokopana ye e bitšwago *Moloko ga a fahlwe ka moka*, ke mohlala wa kanegelokopana ya botseka. Gona mo boradia bja maloko a sekolokomoti bo utolotšwe ka medu. Mo dikanegelongkopana tše di tsebjago ka la *Mararankodi* go senkasenkwa mararankodi a bophelo le ka mo a hlalefišago batho ka gona. Di gatelela poelano gare ga batho.

Mo ngwageng wa 1988 go gatišitšwe kgoboketšo e tee ya dikanegelokopana, e lego *Dikanegelo tša Phaahle*, ya Mabitje. Nepo ya mongwadi e adilwe kanegelongkopana ya mathomo ye e bitšwago *Meetlwa ya bogoši*, ge a re:

Matšatšing a lehono re phela mehleng ya thulano le
kgakgano gare ga setšo le sehono goba sebjalebja.

Mathaithai a motho mabapi le bootswa, megabaru le boloi, a adilwe go tsenelela.

Puku ya Mabitje e latetšwe ke kgoboketšo ya dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Mokibeng le Diila*, ya Shai- Ragoboya ka ngwaga wa 1989. Dikanegelokopana tše di theilwe godimo ga setšo. Tabakgolo ke go bontšha gore bophelo bja Babaso bo farafarilwe ke mapheko ao a dirago gore go be le taolo. Mapheko ao a dira gore motho a phele a tšhogile, a se dire boithatelo. Ona mapheko ao ke diila. Ntlha ye e laetšwa ka bophelo bja monna yo a bitšwago Mokibeng.

Go tloga ka ngwaga wa 1990 kanegelokopana e gatile ka go nanya kudu. Ka wona ngwaga woo go gatišitšwe *Setsentsere*, ya Molokomme. Ke kgoboketšo ya dikanegelo tše lesome tše di laodišago bophelo bja bjale, bjalo ka lerato le boloi.

Kgoboketšo ya dikanegelokopana ye e rulagantšwego ke Mampuru ye e tsebjago ka la *Makhura' lefehlo*, e tšweletše ka ngwaga wa 1991. Yona e bopilwe ka dikanegelokopana tše di hlamilwego ke Lebopa le Maditsi. Kgoboketšo ye e bohlokwa ka gore e na le mehlala ya dikanegelokopana tša botseka tše di kgotsofatšago. Kgoboketšo ya dikanegelokopana ya go swana le yeo, ye e tsebjago ka la *Mabuduša* (1992) e hlamilwe ke Serudu. Yona ke motswako wa dikanegelokopana tša Lebopa, Maditsi, Rafapha le Tlooke.

Dikanegelokopana tše di tsebjago ka la *Molemoši* ya Matemane di tšweletše ka ngwaga wa 1993. Mongwadi o hueditšwe kudu ke dikanegelokopana tša Ramaila ge a hlama puku yeo. Bjalo ka *Molomatsebe* ya Ramaila, puku ye e lemoša ebile e loma babadi tsebe ka ga dikotsi tša bophelo. Tše dingwe tša dikanegelokopana tša go swana le *Bofetwa* (letl.31) le *Bohlologadi* (letl.1), ke ditaodišo.

Ka ngwaga wa 1995 go tšweletše dikgoboketšo tša dikanegelokopana tše nne, e lego, *Matlorotloro* ya (S.N) Nkadimeng, *Mphatlalatšane* ya Phala, *Pudi ya tsela* ya (V.M) Shai le *Šikiša dira le molapo* ya Matemane. Dikanegelokopana tša Matemane di laetša ka mo mathata a ka tsenyago motho kotsing ka gona. Mongwadi o utolla lenyatšo la bana bao ba sa hlomphego batswadi ba bona. Lesogana le kgona go šwahlela mosadi wa tatagwe (mo go *Ke tla ba Šutelela*: letl.1). Matemane o lekile go hlama kanegelokopanatseka. Dikanegelokopana tša Nkadimeng di ama

mararankodi a motho ge a dutše a phela bjalo ka ditaba tša Dipolitiki le thulano gare ga segologolo le sebjalebjae. Dikanegelokopana tše gammogo le tša *Pudi ya tsela* di theilwe godimo ga bosenyi. Shai o laodiša ka ga bohvirihwiri bja batho bao ba ipitšago baphološwa; mathata a malapa le go se botege ga masogana. Dikanegelongkopana tša *Mphatlalatšane* go hwetšwa merero ye e fapafapanego bjalo ka boikgodišo, go se botegelane ga baratani le thulano gare ga segologolo le sebjalebjae.

Ka ngwaga wa 1996 go gatišitšwe *Re anegele* ya (M.J.) Mojalefa. Yona ke kgoboketšo ya dikanegelokopana tša Lebepe, Tauatsoala le Ngoatoana. Ngwageng wa 1997 go gatišitšwe dipuku tše nne tša dikanegelokopana, e lego, *Lenaba la bodutu* ya Maphoso, *Kgwadi ya marumo* ya (A.P) Nkadimeng, *Dipalelatlala* ya (N.S) Nkadimeng le *Semamathane* ya Marape. Tšona di bolela ka ga setšo, boikgodišo, bonokwane le go se botege. *Semamathane* ke kgoboketšo ya dikanegelokopana tše lesometlhano. Di hlaloša makatika a batho ba bafsa, mathata ao batho ba hlakanago le ona mešomong, sehlogo sa banna bahlologading, le go se kgotsofale ga motho le bohvirihwiri bja ngaka ya setšo. Ditaba tše di hwetšwago kgoboketšong ya *Dipalelatlala*, di ka akaretšwa ke mantšu a mongwadi ge a bula difero tša puku ye. O re “di ithekgile ka phethonkgano ya motho bophelong bja gagwe ka moka. Di tloga di tsupolla dimelo tšeo motho a itlhabarago ka tšona gore le yena koša e binwe ka go tša go kakatlela dithapo”. Mantšu a a tiiša gore dikanegelokopana tše di hlaloša mathimethime a motho, ge a dutše a ela le noka ya bophelo.

Kgoboketšo ya dikanegelokopana ye e tsebjago ka la *Diphororo* ya Shai e gatišitšwe ka ngwaga wa 1998. Yona e hlaloša merero ye e fapafapanego ya bophelo bjalo ka go lahlegelwa ke taolo ga balaodi ba thuto, (mo go *A ka boela Setulong*), le Dipolitiki.

Mo go *Ke tla lebala e le kgale* go bonala tirišo ye mpe ya mekgatlo ya barutiši mo e sego maswanedi (bjalo ka *Dihlobaboroko*). Ngwageng wona woo Motimele o tlile ka kanegelokopana ye e bitšwago *Tša Malapa*, yeo e katanago le mathata a malapa. Difero tša wona ngwaga woo di tswaletšwe ke (N.S) Nkadimeng ka dikanegelokopana tše di bitšwago *Kgodu ya Lerotse*.

Kgoboketšo ye nngwe ye e gatišitšwego ka wona ngwaga wo wa 1998 ke *Di dirwa ke batho*, ya Makgopa. Dikanegelokopana tše di hlamula ka ga maitshwaro a bafsa, phedišana gare ga monna le mosadi, bohwirihwiri le go se botege ga barutiši. Makgopa o hueditšwe ke Dipolitiki ge a hlama dikanegelokopana tše. Ka morago ga dikgetho batho ba ile ba senya dithoto, bangwe ba pšhatla meago ba re ba lokologile. Ntlha ye mongwadi o katana le yona kanegelongkopana ya *Boetapele ke ditherišano*. Boikgogomošo bja balaodi ba mešomo bo ntšhitšwe ka medu.

Ka ngwaga wa 1999 go gatišitšwe dikgoboketšo tša dikanegelokopana tše di latelago: *Dinnete tše di babago* ya Makuba, *Maswi a Banabešo* ya Dibetšo, *Tshebi* ya Moabi, *O kwele Mang?* ya Sekele, *Masego a Maloba* ya Malatji, *Ke Bophelo* ya Chokoe le *Tša tsebe le molomo* ya Thokoane. Dikanegelokopana tše ga di fapane gokaalo mabapi le merero ya tšona. Di boeletša merero ye go šetšego go ngwadilwe ka ga yona. Kgoboketšong ya *O kwele Mang?* (mo go *Mojalefa wa Mosadi*). Sekele o hlaloša bohwirihwiri bja bommatswale. Gona mo pukung ye ga go na phapano gare ga dikanegelokopana le ditaodišo. Ke motswako wa dikanegelokopana le ditaodišo. Pukung ya *Tša Tsebe le Molomo* Thokoane o katana le ditaba tša mehleng ye tše di amago boitaolo bja bafsa. Merero ya *Dinnete tše di babago* e hlalošwa ke mongwadi matsenong ge a re: “Pukwana ye e akaretša diphapano tša ka malapeng go fihla go dikakanyo tša bophelo”.

2.1.5 KAKARETŠO

Ngwaga wa 1951 o bohlokwa historing ya kanegelokopana ya Sepedi. Ke ngwaga wo ka wona go gatišitšwego kgoboketšo ya mathomo. Tlhalošo ya histori yeo e laetša gore kanegelokopana ke mohutangwalo wo go lego boima go o hlama. Se se tiišwa ke (a) ge mengwageng ye mengwe bjalo ka 1983, go se puku ye e gatišitšwego le (b) ge mengwageng ye mengwe go swana le 1990, go gatišitšwe kgoboketšo e tee ya dikanegelokopana. Ntlha ye e tiiša gore kanegelokopana ke mohutangwalo wo o sepelago ka go nanya ge o bapetšwa le mehutangwalo ye mengwe bjalo ka theto le padi.

KGAOLO YA BORARO

3.1 DIKOKWANE TŠA GO HLALOŠA KGOLO YA DIKANEGELOKOPANA

3.1.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo lekodišišwa dikokwane tše di tlogo dirišwa go hlopha dikanegelokopana ge go hlalošwa kgolo ya mohutangwalo woo. Go kgereša thaba ye go tlo lekodišišwa ka mo dingwalo tša mafase a mangwe di šetšego di hlophilwe ka gona. Mehlala e tlo tsofolwa dingwalong tša Maisimane le tša Maamerika. Go tlo tlaleletšwa ka go senkasenka gore borateori ba ba nyakišišitšego dingwalo tša Sepedi bona ba reng.

3.1.2 BANYAKIŠIŠI BA DINGWALO TŠA MAISIMANE

Borateori ba go swana le Evans (1982), Burgess (1985) le Abrams (1985) ba hlaloša tšwelopele ya dingwalo tša Maisimane ka go e lebanya le bogoši. Ba hlopha dingwalo tše ka go di arola ka mabaka ao a laolwago ke bogoši. Dingwalo tše di tšweletšego pušong ya kgoši ye e itšego di napile di hlopšha legorong le tee, la bitšwa ka leina la kgoši yeo. Banyakišiši bao ba pharologanya mabakahistori a a fapafapanego tšwelopeleng ya dingwalo tša Maisimane bjalo ka a a latelago:

- Lebaka la pušo ya Elizabeth I
- Lebaka la pušo ya Edward VII
- Lebaka la pušo ya Charles I

Le ge banyakišiši ba ba sa nepiša mokgwa wo o dirišwago go hlaloša tšwelopele yeo, go lemogwa dintlha tše go ka thwego ke dikokwane tša go hlaloša kgolo yeo. Tšona ke histori, dipolitiki, leago le setšo. Go tlo hlalošwa ka boripana ka mo dikokwane tšeo di dirišitšwego ka gona.

3.1.2.1 HISTORI

Histori ke kokwane ya mathomo ye e šomišitšwego ke banyakišiši ba bantši go hlaloša tšwelopele ya dingwalo. Kokwane ye e lebane le mongwadi.

Sengwalo ke poledišano gare ga batho ba babedi, e lego mongwadi le mmadi. Poledišano ye e fapana le mehuta ye mengwe ya dipolelišano ka gore ke motho o tee wa babolelišani bao yo a bolelago nako ka moka. Ke yena yo a tsebago ditaba ka moka tše go bolelwago ka ga tšona (Serudu 1989: 83). Se se tiiša gore mongwadi ke motho yo bohlokwa gare ga babolelišani bao. Groenewald (1993:1) o tiiša taba ye ka gore o re :

Mongwadi ke mongwadi ka sengwalo (e lego taodišo).

Ge go se na mmoledi, mmoledišwa, mmoelwa le polelo ga go na taodišo (e lego sengwalo).

Le ge mongwadi e le kgale a iketše badimong, go tla no bolelwa ka ga gagwe ka gore sengwalo sa gagwe se sa balwa. Ke ka baka leo Groenewald gona moo letlakaleng la mathomo a tšwelago pele ka go re:

Ge sengwalo se sa balwa, mmadi le mmoledišwa ba sa le gona, ba sa phela.

Seo se gatelelwago mo ke gore lehu la mongwadi ga se bofelo bja sengwalo sa gagwe. Taba ye e laetša gore go na le mahlakore a mabedi a mongwadi :
(a) Mongwadi ge e le motho wa nama le (b) mongwadi ge e le mongwadi.

Borateori ba Maisimane ba dirišitše kokwane ye ya histori ge ba hlaloša tšwelopele ya dingwalo tša leleme leo. Bona ba hlokomedišitše maemo a mongwadi ge e le mongwadi. Ga go bolelwe ka ga mongwadi ge e le motho. Mo go gatelelwa maemo a bokgabo bja mongwadi. Khuetsšo e napile e ba bohlokwa mo ntlheng ye. Ke ka baka leo dingwalo tše di gatišitšwego lebakeng la pušo ya Kgoši Elizabeth I di tsebja ka la dingwalo tša lebaka la William Shakespeare (Evans, 1982 : 154). Se se laetša gore Shakespeare o kgathile tema ye bohlokwa tšwelopeleng ya dingwalo tša Maisimane. Evans (1982 : 155) o mo rweša diala ka go re:

With his skill in theatrical invention, he combined a genius for applying poetic language to drama. He had a range of imagery which was more comprehensive than in any other poet.

Evans o gatelela bokgoni bja Shakespeare bja go diriša mantšu le polelo.

Mehlala ya dipuku tše di tšweleditšwego ke Shakespeare lebakeng le ke *Kgoši Henry VII* (1613) le *Richard II* (1524). Mongwadi yo a ilego a ikgorela madulo a a phagamego mehleng ya Kgoši Charles I ke John Milton. Burgess (1985 : 104) o hlaloša khuetsšo ya Milton ka go re:

He dwarfs the writers of the opposing camp (“Cavalliers”) so completely that we are right to call this age, his age.

Ka gona, ba re ke lebaka la Milton.

Magareng ga mengwaga ya 1750 le 1784, mogwane dingwalong tša Maisimane o be o letšwa ke Samuel Johnson. Dingwalo tša gagwe, bjalo ka *The Lives of the English Poets* (1979), di bile le kgatelelo ye maatla dingwalong tša lebaka leo. Ke ka mo Abrams (1985 : 152) a rego:

An older name for this half – century, the Age of Johnson, stresses the dominant position of Samuel Johnson and his literary and intellectual circle.

Mehlaleng ye e filwego go lemogwa gore banyakišiši ba be ba ela hloko bangwadi ba ba bilego le khuetšo ye maatla dingwalong. Ka tsela yeo dingwalo tša lebaka leo tša reelwa leina la mongwadi yoo a atlegilego kudu ge ba di hlopha.

3.1.2.2 LEAGO

Leago ke kokwane ye bohlokwa ye e dirišwago ke banyakišiši ba dingwalo tša Maisimane. Bontši bja tšona di theilwe godimo ga kokwane ye.

Lereo leo ge le lebane le dingwalo le šupa ka mo batho ba phelago ka gona. Mo go bolelwa ka ga kamano gare ga bona, boitshwaro, tlhabologo, bjalobjalo. Mantšu a Abrams (1985:178) ge a hlaloša mošomo wa “Sociology of literature” o nepiša lona lereo leo la leago ka gore o re:

The term “ Sociology of literature”, however, is applied only to the writers of critics and historians whose primary interest is in the ways an author is affected by his class status, his social and other

ideology, the economic conditions of his profession, and the kind of audience to which he addresses himself. These critics and historians treat a work of literatures inescapably conditioned by the social circumstances and forces of its era.

Tlhalošo ye e bontšha gore lereo la leago le amana le kgokagano le phedišano gare ga batho mabakeng ao ba phelago go ona.

Phedišano le bophelo ke monwana le lenala. Ka go realo, di a fetogafetoga ge noka ya bophelo e elela. Phetogo yeo e ka ba ye mpe goba ya go kgahliša. Ka gona, tirišo ya kokwane ye ya leago e phatlalala le mabaka a histori a dingwalo tša Maisimane ka moka. Ga se ya lebana le lebaka le le itšego. Lebaka ke gore dingwalo di be di dirišwa go sekamolla bophelo.

Ge go lekodišišwa dingwalo tša Maisimane go lemogwa gore di be di laolwa ke ka mo go bego go phelwa ka gona. Bangwadi ba be ba ngwala go hlasela boitshwaro bjo bo lešago hlong le go hlohleletša mokgwa wo o itšego wa go phela. Ka tsela yeo go ka thwe ba be ba ngwala ka merero ya dipolitiki le tlabologo. Mo go nepišwa bangwadi ba go swana le Thomas Malthus. Malthus (Burgess,1985:76) o thulana le bodiidi bjo bo aparetšego batho ba gabo. O phetha ka gore bodiidi bjoo bo ka fedišwa ge go ka fokotšwa pelego.

Dingwalo tše dingwe tše di theilwego godimo ga kokwane ye ya leago e be e le tša go gegea. Shaw o be a tumile ka dingwalo tša mohuta wo. Tiragatšong ye e tsebjago ka la *The Doctor's Dilemma* (1898:20), Shaw o thulana ka bogale le bophelo bja go hloka boitshwaro ka mokgwa wa go gegea.

3.1.2.3 DIPOLITIKI

Dipolitiki ke kokwane ye e bilego le khuetšo ye maatla dingwalong tša Maisimane. Procter le ba bangwe (1995:1092) ba hlaloša lereo le dipolitiki ka go re ke:

The activities of the government; members of law-making organizations or people who try to influence the way a country is governed.

Tlhalošo ye e lebane le pušo ya naga. Ka gona lereo le le šupa ka mo batho ba bušwago ka gona; e ka ba mokgwa wo mobe goba wo mobotse.

Bangwadi ba Maisimane ba ile ba itebanya le taba ya pušo kudu, ba thulana le kgatelelo. Mo go nepišwa kudu monna wa Mojeremane e lego, Karl Marx yo a bego a ngwala dipuku tša Seisimane. Pading ye e tsebjago ka la *Das Kapital* (1867), Marx o lwantšha pušo ya kgatelelo. O tšweletša kgopolo ye mpsha mabapi le bosetšhaba ge a re mahumo a naga ke bohwa bja setšhaba ka moka, gomme a swanetše go abelanwa. O bona e le boikarabelo bja bao ba swerego marapo a pušo go hloma mmušo wa mohuta woo (Burgess, 1985:180).

Bangwadi ba bantši bao ba bego ba diriša kokwane ya dipolitiki ba be ba gegea. Arnold Bunnett (Burgess,1985:127) o ngwala ka bophelo bja go hloka ponelopele ga babušiši, ka go ba gegea.

3.1.2.4 SETŠO

Moantropolotši wa Moisimane, Sir Burnett Taylor, ke yena a dirišitšego lereo le setšo la mathomo bjalo ka ge boramahlale ba le šomiša ka gona

mehleng yeno. Pukung ya gagwe ye e bitšwago *Primitive Culture (World Book Encyclopedia Volume 4 1982 : 942)* o re setšo ke:

That complex whole which includes knowledge belief, art, morals, laws, custom and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society.

Taylor o hlaloša setšo ka go se lebanya le maitekelo a motho bjalo ka setho sa setšhaba, go dira gore a kgone go phela gare ga sona ka go latela mekgwa le ditlwaelo tša sona.

Mo dinyakišišong tše go yo nepišwa kgopolo yeo ya setšo ge e lebane le dingwalo. Sona se tlo lemogwa go ya ka mo ditšhaba tša go swana le Maisimane di ngwadilego ka gona.

Sengwalo se swantšha setšo goba lebaka leo mongwadi a phetšego go lona. Ka gona, se hlaloša bophelo. Ka ge bophelo bo fetoga, setšo le sona se a fetoga. Se se tliša gore setšo se na le mahlakore a a fapafapanego. Dingwalong go farologanywa mahlakore a a fapanego bjalo ka dipolitiki le bodumedi. Mongwadi ge e le mongwadi o lebane le setšo seo. Ke gore, o sekametše go le lengwe la mahlakore ao.

Tiragatšong ye e bitšwago *Dr Faustus*, Christopher Marlowe (Burgess,1985:71) o hlaloša bodumedi (setšo) bja go swana bo nnoši. O bolela ka ga monna wa serutegi yo a nyakago maatla a go hloka mellwane, a go laola tlhago. Dr Fautus o kwana le morongwa wa sathane Mephistopheles, gore a mo fe maatla ao mengwaga ye masomepedinne. Kwano ke gore mohlang a ehwa moya wa gagwe o tšewe ke sathane. Bangwadi ba bangwe ba ba ngwadilego ka setšo go akaretšwa Robert

Greene ka tiragatšo ye e bitšwago *Friar Bacon* (1985) le George Peele tiragatšong ya *The Old Wives Tale* (1985).

Tlhalošo ya tlhopho ya dingwalo tša Maisimane, e laeditše dintlha tše di latelago.

- (a) Borateori ba diriša bogoši le mongwadi go hlopha dingwalo.
- (b) Diteng ke kokwane ye bohlokwa kudu go hlopha dingwalong tšeo.
- (c) Ba arola dingwalo ka go di hlopha ka fase ga mabaka (periods).

3.1.3 BANYAKIŠIŠI BA DINGWALO TŠA MAAMERIKA

Borateori ge ba nyakišiša dingwalo tša Maamerika ba etše hloko ditiragalo tše bohlokwa le pušo ya naga, ge ba beakanya histori ya dingwalo tšeo. Ditiragalo tšeo ke dintwa tše di hlabanwego nageng yeo (Abrams, 1985:143-145). Mokgwa wo o napile o laola tlhopho ya dingwalo tša naga yeo. Taba ye e tiišwa ke Abrams letlakaleng la lekgolomasomennenne ge a re:

This tendency suggests that there is an order in American political history more visible and compelling than that indicated by specifically literary or intellectual categories.

Seo se gatelelwago mo ke gore tlhopho ya dingwalo tša Maamerika e lebantšhwa le histori ya naga yeo. Ke ka baka leo ge banyakišiši ba go swana le Parrington (1963) le Maserole (1974), ba hlopha dingwalo tšeo ba lebeletše ditiragalo tšeo tše dikgolo bophelong bja Maamerika, e lego:

- (a) Ntwa ya Tokologo (1775)
- (b) Ntwa ya Pele ya Lefase (1914 -1918)
- (c) Ntwa ya Bana ba Thari (1861-1865)
- (d) Ntwa ya Bobedi ya Lefase (1939-1945)

Dikarolo tše ba di arola ka mabaka ka go šomiša mareo ao a tlwaelegilego bjalo ka bongwaditlhago le borealiseme. Ka tsela yeo borateori ba ba hlopha dingwalo tša Maamerika ka mabaka a a latelago:

- (a) Dingwalo tša mehla ya bokoloniale
- (b) Dingwalo tša setšhaba tša mathomo
- (c) Dingwalo tša mehla ya boromantiki
- (d) Dingwalo tša mehla ya borealiseme
- (e) Dingwalo tša sebjalebjae.

Ge dingwalo tše di tsinkelwa go bonala gore go dirišwa dikokwane tše di šomišitšwego ke borateori ba dingwalo tša Maisimane, e lego: (a) histori, (b) leago le (c) dipolitiki.

3.1.3.1 HISTORI

Kokwane ya histori le ge e šomišitšwe ge go hlopšha dingwalo, banyakišiši ga ba gatelele maemo a mongwadi bjalo ka ge go hlalošitšwe dingwalong tša Maisimane. Ke gore, kokwane ye ga e lebane le mongwadi. Yona e lebane le ditiragalo (dintwa tšeo naga yeo e di lwelego). Dingwalo di be di dirišwa go lwantša go bušwa ga Amerika ke mafase a šele. Pele ga Ntwa ya Tokologo lefase la Amerika le be le le ka fase ga pušo ya naga ya Britania. Ka morago ga ntwaga tšoga dingwalo tša boganka le kganano bjalo ka *Rules For Reducing a Great Empire* (1824) ya Benjamin Frankling. Mo pading ye, mongwadi o sotla pušo ya Maisimane.

Padding ye e bitšwago *Uncle Tom's Cabin* (1823) mongwadi o lwela phedišo ya bokgoba Amerika.

3.1.3.2 LEAGO

Dingwalong tša Maamerika kokwane ya leago e lebane kudu le go gola ga ditoropo. Kgolo yeo ya ditoropo e tlišitše phetogo ye kgolo bophelong bja batho gammogo le go dingwalo tša naga yeo. Bangwadi ba ile ba thoma go ngwala ka masetlapelo ao a latetšego ntšifalo le go gola ga ditoropo. Ka gona, phedišano ya ba leotwana leo dingwalo di dikologago go lona. Dingwalo tše di be di bitšwa tša borealiseme ka ge di hlaloša therešo ya boemo bja bophelo. Ge a hlaloša maikemišetšo a bangwadi ba borealiseme, Howells (Burgess, 1885:20) o re:

Nothing more and nothing less than the truthful treatment of materials.

Seo se bolelwago mo ke gore dingwalo tša borealiseme di emetše therešo. Howells o hlohleeditše bangwadi go tsinkela bophelo bja bahloki ba Amerika, ka padi ye e tsebjago ka la *The Rise of Silas Lapham* (1949). Bangwadi ba ba hueditšwego ke Howells ba be ba ngwala ka ga bosenyi le maemo a a sa kgahlišego a bophelo bja mekhukung.

Kokwane ye e dirišitšwe kudu ka morago ga Ntwa ya Bobedi ya Lefase (1939-1945). Lebakeng le go gola ga setšhaba go ile gwa hlola pitlagano ditropong le mebileng. Dithulano le dipolayano e be e le bogobe bja ka mehla. Ke mo go tsogilego bangwadi ba ba thulanago le go hloka toka le molao bathong, bjalo ka Garson McCullers ka puku ye e bitšwago *The Ballad of the Sad Cafe* (1951) le Eudora Welty, mongwadi wa *Delta Wedding* (1958). Bona ba be ba thulana le bodiidi.

be ba bontšha kwelobohloko go batho bao go ka thwego ke disohlo tša bophelo bja sebjalebja.

3.1.3.3 DIPOLITIKI

Kokwane ya dipolitiki dingwalong tša Maamerika e na le mahlakore a go fapana. Se se lemogwa ge bangwadi ba thulana le kgethologanyo le kgatelelo. Ga se dipolitiki tša go lwantšha pušo ya naga bjalo ka ge go bonwe ge go bolelwa ka dingwalo tša Maisimane.

Bangwadi ba mokgatlo wo o bego o tsebja ka la “ The Beat Movements” (Maserole, 1974:79) ba ile ba hlasela ka bogale bophelo bja matšhatšhakhura le boiketlo bja batsebalegi. Ka puku ye e bitšwago *Howl* (1956), Ginsburg o thulana le go se lekalekanele ga batho. Bothata bjoo bo gatelelwa kudu ke Flannery O’ Connor. Pading ya *To kill a Mocking Bird* (1960), o laodiša ka ga kgethologanyo toropong ya Alabama.

Ge go hlokomedišišwa nyakišišo ye go lemogwa gore dingwalo tša Amerika di arolwa ka mabaka ao a laolwago ke ditiragalo tše bohlokwa historing ya naga yeo. Le ge go sa nepišwe ngwaga thwii, mabaka ao a na le moselana wa ngwaga. Go dirišitšwe kokwane ya diteng go hlopha dingwalo tšeo. Bjalo ka tša Maisimane, šedi e beilwe go mongwadi e sego sengwalo sa gagwe, ge di hlopšha.

3.1.4 BANYAKIŠIŠI BA DINGWALO TŠA SEPEDI

Banyakišiši ba dingwala tša Sepedi bjaka Serudu (1983) le Groenewald (1983) ba hlopha dingwalo tšeo ka mabaka. Go dirišitšwe ngwaga go laetša mabaka ao. Ke gore, ngwaga o šomišwa bjalo ka mollwane gare ga mabaka ao. Ka tsela yeo, mabaka ao a na le mathomo le mafelelo.

Ntlha ye nngwe ye e lemogwago ke gore lebaka le lengwe le le lengwe le bopilwe ka mengwaga ye senyane. Ka gona, go farologanywa mabaka a a latelago. Mehlala ya dingwalo tšeo e laetšwa ka fase.

Dingwalo tša 1940 go fihla ka 1949

E.K.K Matlala : *Serogole* (1948)

P. Mamogobo : *Kxamphuphu* (1949)

Dingwalo tša 1950 go fihla ka 1959

E.M. Ramaila : *Taukobong* (1954)

N.C. Phatudi : *Tladi wa Dikgati* (1958)

Dingwalo tša 1960 go fihla ka 1969

O.K. Matsepe : *Kgorong ya mošate* (1962)

M.M. Rammala : *Luka Motšheletšhele* (1963)

Dingwalo tša 1970 go fihla ka 1979

C.P Senyatsi : *Bophelo bja T.P. Mathabathe* (1972)

P.M. Lebopa : *Motho wa Maloba* (1975)

Dingwalo tša 1980 go fihla ka 1989

M.A. Kekana : *Nonyana ya Tokologo* (1985)

M.J. Madileng : *Matsebetsebe* (1988)

Ka gare ga mabaka ao banyakišiši ba ba bolela ka ga phetogo ya bophelo, e sego ya sengwalo. Ntlha ye e tiišwa ke Serudu (1983 : 158) ka gore o re:

The industrial and social revolution in South Africa round about the 1940's brought a new crop of writers in its wake. These writers began to write on contact

themes, that is, themes on what happens to members of the black communities when they came into contact with the Western way of life of their neighbouring white communities.

Serudu o gatelela gore ditaba tšeo go ngwalwago ka ga tšona di a fetogafetoga go ya ka mo batho ba phelago ka gona. Go fa mohlala, bophelo bja batho bo a fetoga ge ba tloga dinagamagaeng, ba yo dula ditoropong. Bangwadi ba gapeletšega go fetola mawo a bona, go akaretša bophelo bjo bofsa bjoo ba bo fahlogelago gona moo. Groenewald (1987 : 61) o re ge Matsepe a goroga tšhemong ya dingwalo tša Sepedi, o tlošitše bophelo ditoropong, a bo bušetša setšong. Ke ka mo go thwego go fetoga bophelo, e sego sengwalo.

Groenewald ge a hlaloša dingwalo o diriša dihlogo tše di fapafapanego bjalo ka *Periode van Nostalgie* (1987:58), *Verwesening* (1987:71) le *Die Noord-Sotho Ontredder* (1986:1). Le ge go le bjalo, ge a sekaseka dingwalo ga a bolele selo ka ga dingwalo tšeo. O gatelela bophelo bja batho. Ka gona, go molaleng gore kokwane yeo Groenewald, Serudu gammogo le banyakišiši ba bangwe ba e dirišitšego ge ba hlopha dingwalo tša Sepedi, ke ya diteng.

Go ka akaretšwa ka gore tlhopho ya dingwalo tša Sepedi e laolwa ke mengwaga yeo sengwalo se ngwadilwego ka yona. Sengwalo ka bosona ga se bohlokwa tlhophong yeo. Go dirišwa ditaba tšeo sengwalo se bolelago ka ga tšona go hlopha sengwalo seo.

3.1.5 TLHOPHO YA DIKANEGELOKOPANA TŠA SEPEDI

3.1.5.1 MATSENO

Tlhopho ya dikanegelokopana tša Sepedi, ke bothata bjo bo amago mehutangwalo ka moka polelong ye. Pele go ka hlalošwa mekgwa ya go hlopha dikanegelokopana tšeo, go tlo lekodišišwa bothata bjoo.

Dinyakišišo tša borateori ba dingwalo tša Sepedi, Maisemane le Maamerika, di re lemošitše dintlha tše di latelago.

Ka moka ga tšona di hlaloša tšwelopele ya dingwalo ka go e lebanya le mabaka. Groenewald le Serudu ba bona ngwaga o kgatha tema ye bohlokwa go farologantšha mabaka ao. Banyakišiši ba dingwalo tša Maisimane bona ba re mabaka ao a laolwa ke leina la kgoši ye e bušago (goba mongwadi yo a bilego le khuetšo ye kgolo). Ge e le ba Amerika ba re mabaka ao a lemogwa ka ditiragalo tše bohlokwa historing ya naga yeo.

Serudu le Groenewald ga ba fe mabaka go thekga tlhopho yeo ya bona. Ga ba hlaloše gore ke ka baka lang go thwe ngwaga ke mollwane wa go arola dingwalo. Ga ba bolele gore ke ka baka lang go kgethilwe mengwaga ye senyane, e sego ye seswai goba ye e šupago goba ye mehlano, go laetša mabaka ao. Seo se hlobaetšago le go feta, ke ge ba sa bontšhe phapano gare ga mabaka ao.

Bjale mo lengwalongnyakišišo le go yo latelwa tsela ye nngwe ya go fapana le ya boSerudu le boGroenewald ge go hlopšha dingwalo. Lebaka ke gore dinyakišišo tša bona di nepiša kokwane e tee fela, e lego ya diteng. Go hlaloša tšwelopele ya dingwalo go tšomega dikokwane ka moka tše di amanago le sebopego sa sengwalo.

Le ge Serudu le Groenewald ba bolela ka sebopego sa sengwalo ge ba hlopha dingwalo tšeo, ba hlokometše karolo e tee ya sona, e lego diteng. Ka lebaka leo go tlo lekwa go rarolla bothata bjoo ka go hlopha dikanegelokopana go lebeletšwe le dikarolo tše dingwe tša dingwalo tšeo, e lego (a) thulaganyo le (b) mongwalelo. Kgetho ye e thekgwa ke Groenewald (1993 : 4) ge a re sebopego sa sengwalo se na le matlalo a mararo, (a) la diteng goba histori; (b) la thulaganyo le (c) la mongwalelo goba setaele.

3.1.5.2 TLHOPHO YA DIKANEGELOKOPANA TŠEO

Ge go lekodišišwa kgolo le tšwelopele ya dikanegelokopana tša Sepedi, go tlo lemogwa gore e ka arolwa ka dikgoro tše tharo, e lego:

- Dingwalo tša thuto
- Dingwalo tša Maitekelo
- Dingwalo tša phethagatšamaitekelo.

Karogano ye ga e laolwe ke ngwaga ka gobane ga e na mathomo le mafelelo. Se se napile se tiiša gore ga go hlopšhe motho (e lego mongwadi). Se se lemogwago mo tlhophong ye ke gore dikanegelokopana tše (a) di hlamilwego nakong e tee goba (b) tša mongwadi o tee, ebile (c) di hwetšwago kgoboketšong e tee, di ka wela dihlopheng tšeo tše tharo tša go fapana. Mohlala šo: Kgoboketšo ya dikanegelokopana ye e bitšwago *Mononi* (1960) ya Dolamo, e bopilwe ka dikanegelokopana tše lesomenne. Ka ntle ga kanegelokopana ya *Dikolong tše di phagamego*, tše dingwe ka moka ga tšona, di wela sehlopheng sa tša dingwalo tša maitekelo. Ye yona e hlopšha ka fase ga tša phethagatšamaitekelo ka baka la thulaganyo ya yona.

Le mongwalelo wa yona o sekametše go tša sona sehlopha seo sa tša phethagatšamaitekelo. Ka tsela yeo, karogano ye e tlogo latelwa mo phatišišong ye, e laolwa ke sebopego sa sengwalo.

Letlalo la diteng ga se kokwane ye maatla ka gore mongwadi yo mongwe le yo mongwe o diriša kokwane ye ge a hlama sengwalo. Le ge go le bjalo, e bohlokwa ka gobane ka ntle le yona, sengwalo ga se sa phethagala. Tabakgolo ke phapano ya go šomiša kokwane yeo, gore mongwadi o nepiša eng ka diteng tše.

Bjale go yo hlalošwa dikgoro tše tše tharo tša go hlopha dikanegelokopana.

3.1.5.2.1 DINGWALO TŠA THUTO

Ge go lekodišišwa tšwelopele ya dikanegelokopana go lemogwa gore mešomo ya mathomo e be e le ya thuto. Le ge go dirišwa direrwa tše di fapafapanego, diteng di lebane le thuto. Yona thuto yeo ga se ya go hlahlelela motho ka tsebo goba ya go katološa mellwane ya tsebo ya gagwe ya mahlale a lefase, eupša ke thuto ya go bopa motho wa mmakgonthe. Ke gore, e aga bomotho gore motho a amogelege bathong bao a phelago le bona. Ka gona ke thutoboitshwaro (lereo leo le yo hlalošwa kgaolong ye e latelago).

Diteng tša yona thuto yeo di lebane le ditaba tša kgale. Le dipadinyana tše di tšweletšego mehleng yeo di be di theilwe godimo ga yona thuto yeo ya boitshwaro. Ntlha ye ke le lengwe la mabaka ao a hlohleleditšego bangwadi ba dikanegelokopana tše tša mathomo go nepiša thuto. Dikanegelokopana tše di na le thulaganyo ye e raraganego.

Yona tharaganyo yeo e hlola maatlakgogedi ka gore e dirišitšwe bjalo ka thekniki. Mongwalelo wa tšona o sekametše dikanegelongkopana tša Mpepele le Nkadimeng.

3.1.5.2.2 DINGWALO TŠA MAITEKELO

Dingwalo tša thuto di latelwa ke tša maitekelo. Bangwadi bao ba tsoma tsela ka gore ba leetong la go ya bongwading. Gona moo leetong leo ba phaphula kgotlompong ya leswiswi. Ba leka se le sela. Ba kgakanegong. Ga ba tsebe gore (a) kanegelokopana ke mohuta ofe wa kanego le gore (b) e fapana bjang le mehutangwalo ye mengwe ya kanegelo bjalo ka padinyana le taodišo. Ke ka baka leo dikanegelokopana tša bona tše mmalwa e le motswako wa dikanegelokopana le ditaodišo.

Bangwadi ba dikanegelokopana tšeo ba šetše ba itswalantše le dingwalo tša Ramaila le tša maleme a mafase a mangwe bjalo ka Seisimane le Seafrikanse. Ka lebaka leo ba sa ithuta. Ka gona go lebeletšwe gore ba tlo kaonafatša seo se thomilwego ke Ramaila.

Eupša ba bonala ba phapharega go feta Ramaila, yo a tsenego sethokgwa ka hlogo, a se na tsela. Ba hueditšwe kudu ke dingwalo tša gagwe, e sego tša maleme a mangwe. Bangwadi ba ngwala ka diteng tša kgale le tša nako ye ba phelago go yona.

Mathata a dikanegelokopana tša maitekelo a lebane kudu le thulaganyo. Ge bangwadi ba ba raragantšha ditaba, thulaganyo ga e lebane le moko wa ditaba. Ke gore, thulaganyo yeo ga e tšwetše pele moko wa ditaba. Ka tsela yeo, tlhakahlakano ye e hlola kgakanego, kudu ge dikanegelokopana di rungwa. Se se lemogwago ke gore bangwadi ga ba diriša dithekniki ka tshwanelo ge ba rulaganya dingwalo tšeo.

Mongwalelo wa tšona le wona o hlolela bangwadi bao thaba ya mathata. Mongwalelo o swanetše go lebana le kutollo ya maikutlo a mongwadi. Eupša mo dikanegelongkopana tšeo, mongwalelo le maikutlo a mongwadi ke dilo tše pedi tše di fapanego. Khuduego e gona eupša ga e nepiše moko wa ditaba. Bontši bja dikanegelokopana tša Sepedi di wela gona mo go tša maitekelo. Bontši bja dikanegelokopana tše ke tša kwelobohloko. Mo le mola go bonala tša botseka.

3.1.5.2.3 DINGWALO TŠA PHETHAGATŠAMAITEKELO

Ye ke mešomo ya sehlopha sa boraro tšwelopeleng ya kanegelokopana ya Sepedi. Mathata ao a bego a lebane le bangwadi ba mešomo ya maitekelo, a rarolotšwe. Ga go sa na le mathata ge go hlangwa kanegelokopana. Bangwadi ga ba sa le leetong la go ithuta go hlama mohuta wo wa dingwalo. Bjale ba gorogile. Go phapharega le go gakanega ke dilo tša maloba. Ba tseba go hlama kanegelokopana. Ke gore ba ithutile, ba ba ba kwešiša melawalawana ye e amago mohutangwalo woo. Ba kgona go fapantšha kanegelokopana le mehuta ye mengwe ya prosa, go swana le taodišo.

Mongwalelo wa bona o na le maatlakgogedi ka gore o utolla maikutlo a bangwadi bao. Khuduego e lebane le moko wa ditaba.

Ka lehlakoreng la diteng, ba ngwala ka tšona tšela di šomišwago ke bangwadi ba dikanegelokopana tša mešomo ya maitekelo eupša phapano e gona. Yona e lebane le mokgwa wa go diriša diteng tšeo ka gore ga di šomišwe ka mo go tlwaetšwego ka gona. Lebaka ke gore go na le se sengwe seo ba nyakago go se nepiša ka diteng tšeo. Sona seo se sefsa ke komatona ya bophelo.

Ntlha ye bohlokwa ka dingwalo tše ke gore di bontšha tsebo ye e tseneletšego ya bangwadi, mabapi le tirišo ya dithekniki. Se se bonala ge (a) ba rulaganya ditaba le (b) ge ba hlaloša ditaba tšeo. Dikanegelokopana tše di welago sehlopheng se di balwa ka menwana.

Mo sehlopheng se go hwetšwa mehuta ye e fapafapanego ya dikanegelokopana. Bangwadi ba ngwala ka ga mehuta yeo e dirišišwago ke ba tša dingwalo tša thuto le tša maitekelo. Go feta moo, ba tlaleletša ka mehuta ye mengwe ye e sa bonalego dingwalong tša thuto le tšona tšeo tša maitekelo.

3.1.6 KAKARETŠO

Ge go akaretšwa ditaba tše go ka thwe go hlopha dikanegelokopana ka go di lebanya le (a) ditiragalo historing ya naga, (b) bogoši le (c) ngwaga, ga se mekgwa ye e kgodišago. Bothata ke gore mekgwa ye ga se e šitlelwe ka mabaka. Ka lebaka leo, go tšweleditšwe mokgwa wo mofsa wa go hlopha dikanegelokopana go hlokometšwe sebopego sa sengwalo.

KGAOLO YA BONE

4.1 MEHUTA YA DIKANEGELOKOPANA

4.1.1 MATSENO

Mo kgaolong ye go yo tsinkelwa mehuta ya dikanegelokopana. Go kgereša thaba ye ya modiro, go tlo latelwa lenaneo leo le beakantšhitšwego ke Groenewald (1993:19-65). Yena o arola dikanegelokopana ka mehuta ye e latelago:

- Kanegelokopanathuto / boitshwaro
- Kanegelokopantarato
- Kanegelokopanatseka
- Kanegelokopanakgegeo
- Kanegelokopanatshegišo
- Kanegelokopana ya masetlapelo le ya phatose
- Kanegelokopana ya saekholotši
- Kanegelokopana ya setšo

4.1.2 KANEGELOKOPANATHUTO / BOITSHWARO

Borateori ba bantši ba diriša mareo a thuto le boitshwaro ka mekgwa ya go fapana. Cuddon (1998 : 245) ge a hlaloša thuto (didacticism) o re:

Any work of literature which sets out to instruct, may be called didactic.

Cuddon o hlaloša lereo leo ka go le nepiša le thuto ya go ruta motho. Lekganyane (1997: 6) o tšwetša pele taba yeo ka go re:

Ke kanegelokopana ye e anegago tša merero ya thuto yeo e rutwago le ge e se ya ka sekolong.

Yena o gatelela gore ke mohuta wa thuto ya go rutwa mekgahlong (“institutions”) ya go nepiša merero ya thuto. Marggraff (1994:30) o e lebanya le thuto (molaetša) ya go ngwalwa dingwalong. O re:

If the message to be proclaimed in a literary work seems to be more important as an act of communication than the form through which the message is proclaimed, then the work is didactic.

Ge mantšu a banyakišiši ba a tsinkelwa, go ka rungwa ka gore lereo le thuto le šomišwa ge fela nepo ya sengwalo e le go ruta goba go fetišetša thutotumelo (“doctrine”) bathong.

Da Silva (1991: 314) o hlaloša boitshwaro (“moral”) gore ke:

That which intended to teach the discernment of good and evil in which the characters allegorically personified virtues, vices, and other abstractions.

Polelo ye ya Da Silva e hlaloša gore boitshwaro bo lebane le go ruta motho go kgona go kgethologanya gare ga go loka le go se loke.

Yona polelo yeo e tiišetšwa ke Marggraff (1994:14) ge a re:

Moral therefore, deals with the discrepancy between good and bad (with regard to characters) and all its related forms; for examples:

- honesty versus dishonesty.
- loyalty versus disloyalty.

Ge go fapantšhwa mareo ao a mabedi go ka thwe thuto e šupa thuto yeo e rutwago go swana le thutapolitiki le thutasedumedi. Yona e hwetšwa mafelong a a itšego mo motho a hlahlwago, bjalo ka kholetšheng.

Boitshwaro ke thutakgodišo ya motho. Yona ga e amane le mafelo a a itšego. Motho o rutwa boitshwaro go gongwe le go gongwe go tloga ka gae.

Mo nyakišišong ye mantšu a a tlo dirišwa ka mo Groenewald (1993:19) a a šomišitšego ka gona ge a hlaloša kanegelokopanathuto / boitshwaro. O re:

Moko wa ditaba o lebane le seema se se rego:

Mahlale a ja mong, k.g.r., tša go loka di phala tša go se loke. Ke ka lebaka leo tša go loka di thulana le tša go se loke.

Polelo ye ya Groenewald e laetša gore mareo a ga a fapane le tirišo ya ona, o ka re ke selo se tee. O tiiša taba yeo ka go re:

Dikanegelo tša mathomo tša Sepedi ke tša thuto. Mehlala ke dipadinyana tša go swana le *Moelelwa* (1940) ya SehloDIMELA; *Molato* ya Serole le *Tsiri*

(1942) ya Madiba. Dikanegelokopana tša mathomo le tšona di theilwe godimo ga thuto. Tše dingwe tša tšona ke *Tshokologo ya Joel* (1951) le *Letšoba le le ponnego* (1951) tša Ramaila.

4.1.3 KANEGELOKOPANATSEKA

Borateori ba bantši ba šetše ba kgathile tema go hlaloša seo kanegelotseka e lego sona. Beckson (1961: 47) le Stewart (1980:12) ba hlaloša kanegelotseka go re ke sengwalo seo se nago le monyakišiši (letseka) yo a katanago le go utolla bosenyi.

Tlhalošo yeo ya dikokwane tše pedi, e lego letseka le bosenyi, e gatelelwa ke Boileau le Narcejac (Groenewald, 1993 : 29) ge ba re:

Le roman policier est un enquête, à coupe sûr, mais une enquête qui a pour but d'élucider un certain mystère en apparence incompréhensible, accablant pour le raison.

Seo se tiišetšwago mo ke gore kanegelotseka e bolela ka nyakišišo ya taba ye e raraganego, e lego sephiri. Ge go lekodišišwa kanegelotseka ya *Tšhipu e rile ke lebelo* (1962) ya Moloto, go lemogwa gore sephiri seo ke leina la mosenyi.

Tlhalošo ye e filwego ke Boileau le Narcejac (le ba bangwe) ga e nape e noša mmadi meetse a kgolwa ka gore dikanegelongkopana tša Lebopa (bjalo ka *Ntlo ya monna yo mongwe*) le tša Kekana (*Nnete Fela*), sephiri ga se gona. Ka gona, go nyakega tlhalošo yeo e tlogo kgotsofatša mmadi.

Ge Narcejac (1958: 1660) a ahlaahla “Le lois du roman policier” (melao ya paditseka), go hwetšwa tlhalošo yeo ya go kgotsofatša. O re:

Le roman policier est un récit ou le raisonnement crée
e’effroi qu’il est chargé d’apaiser

Mantšu a a šupa gore kanegelotseka e na le polelo ya mahlakore a mabedi: (a) ya go tšhoša le (b) ya go homotša. Ntlha ye e ka lemogwa kanegelongtseka ya *Nnete Fela*, ya Kekana ka gore e kwana le mantšu a Narcejac. Masetlapelo ao a hloiwago ke sehlopha sa sindikheithi a tšhoša mmadi ka gore se tlo bolaya batho bao ba itswalanyago le sona. Ka lehlakoreng le lengwe, mmadi o a homotšega ka gore sindikheithi e tlo swarwa.

Groenewald (1993 : 29) o kwantšha dikgopolo tšeo tše pedi tša Boileau le Narcejac ka go re:

Tlhalošo yeo ya mafelelo (ya Narcejac) e bolela ka bophara, ka go phatlalatša. Gape e swana le yeo ya mathomo (ya Boileau), ka gobane sephiri se lebane le letšhogo; nyakišišo e lebane le go homotša. Phapano ye kgolo ke ya go rulaganya ditaba.

Ditlhalošo tša borateori ba, di bea mmadi maemong a makaone go bolela thwii seo kanegelokopanatseka e lego sona. Kgopolo ye e akaretšwa gabotse ke Murch (1968 :84) le Holman (1972 :151). Murch o re:

A detective story is a tale in which the primary interest
lies in the methodical discovery, the rational means, of

the exact circumstances of a mysterious event or series of events.

Holman (1972:151) o gatelela seo se hlalošwago ke Murch ka go re kanegelotseka ke:

A novel or short story in which a crime, usually a murder – the identity of perpetrator unknown - is solved by a detective through a logical assembling and interpretation of palpable evidence, known as clues.

Seo se gatelelwago mantšung a dikgopolo tše ke gore kanegelokopanatseka ke sengwalo seo phegelelo ya sona e lego go fatolla taba ya go tšhoša, ye e raraganego ebile e le sephiri, ya go šikinya maikutlo le megopolo ya babadi; eupša mafelelong a dinyakišišo, ba a homotšega ka gore sephiri se rarolotšwe.

Kanegelotseka ya mathomo dingwalong tša Sepedi, ke dipadinyana bjalo ka *Tšhipu e rile ke lebelo* ya Moloto. Tše di latetšego, go akaretšwa *Lenong la gauta* (1982) ya Bopape, *Letlapa la bophelo* (1983) ya V.M. Mothapo, *Etshwang mare* (1986) ya Mothapo, le *Nnete Fela* (1989) ya Kekana.

Kanegelokopanatseka ya mathomo e lego, *Serapeng sa Badimo* ya Matlala, e lebane le dingwalo tša maitekelo ge go bolelwa ka ga tšwelopele ya dikanegelokopana. Go šetše go hlalošitšwe gore dikanegelokopana tša thuto, di be di gatelela thuto. Ge matšatši a hlaba a sobela, bangwadi ba lapišwa ke go ngwala dikanegelokopanathuto fela; ba hlokomela mehuta ye mengwe go akaretšwa le kanegelokopanatseka.

Kanegelokopana ya Matlala e latetšwe ke tše dingwe tša botseka, bjalo ka, *Ralato* (1972) ya Motuku le Ramokgopa; *Ntlo ya monna yo mongwe* le *Bomahlwadibona* (1991) ya Lebopa le *Moloko ga o fahlwe ka moka* (1989) ya Tlooke. Dingwalo tšeo tša Ramokgopa le Lebopa gammogo le Ngoepe, di lebane le dikanegelokopana tša phethagatšamaitekelo; mola ya Tlooke e le ya tša maitekelo. Dikanegelokopana tša thuto tša Ramaila, e lego *Tšhelete ya Sepoko* le *Swarang mong wa kuane ye* (1951), di kwagala e le tša botseka ka gore mongwadi o di hlapetše ka go di ruma ka thuto. Ka gona e sa le tša thuto.

4.1.4 KANEGELOKOPANA YA MASETLAPELO LE YA PHATOSE

4.1.4.1 MATSENO

Mareo a a mabedi, e lego masetlapelo (“tragedy”) le phatose (“pathos”), a hlolola babadi bothata ka gore a kwala eke a šupa selo se tee. Lebaka ke gore bobedi bja ona a lebane le kwelobohloko. Gore go be boleta go hlaloša mohuta wo wa kanegelokopana, go bohlokwa go fapantšha mareo ao.

4.1.4.2 MASETLAPELO

Peck le ba bangwe (1985: 96) ge ba hlaloša sengwalo sa masetlapelo, ba no re:

The simplest definition of tragedy is that it is a play that ends with death of the main character.

Le ge Peck a nepiša masetlapelo le terama, tlhalošo yeo e swana le go dingwalo tše dingwe.

Ka mantšu a, lereo le masetlapelo le hlalošwa ka go le lebanya le lehu la moanegwathwadi. Ke ka fao Baldick (1990: 226) a le hlalošago ka go re:

... a serious play (or, by extension, a novel) representing the disastrous downfall of a central character, the protagonist.

Baldick o tlaletša ka gore ditaba tše go ngwalwago ka ga tšona e swanetše go ba tše di boifišago. Ka go realo, pheletšo ya moanegwathwadi e tlo ba ya masetlapelo.

Ge Yelland le ba bangwe (1983:190) ba bolela ka ga sengwalo sa masetlapelo, ba nepiša maemo a moanegwathwadi (molwantšhwa) setšhabeng ka gore ba re:

... the chief characters are persons of distinction and importance, great in social and spiritual stature, gods, demigods, heroes, kings and aristocrats.

Seo se gatelelwago mo ke gore moanegwathwadi yo e be motho wa maemo a a hlomphegago setšhabeng. Ona maemo ao a go hlomphega ke ona ao a dirago sengwalo gore e be sa masetlapelo. Taba ye e tiišwa ke Cloete (1992 :537) ge a re:

Die indruk van die tragiese word veral gewek deur die kontras tussen die grootheid van die held en die grootheid van sy ondergang.

Cloete o nepiša bohlokwa bja maemo ao a moanegwathwadi.

Ka baka la maemo ao, ge a ewa lefase le a šišinyega, babadi ba šala ba thothomela ka poifo. Ke ka baka leo Cloete a tšwelago pele gona mo letlakaleng leo ka go re:

... hoe groter die held, hoe indrukwekkender is sy val.

Ke bofokodi semelong sa gagwe bjo bo dirago gore pheletšo (lehu) e be ya masetlapelo. Cloete o sa tšwetša pele ntlha yeo ka go re:

Die tragiese held het dikwels opvallende fout, soos hoogmoed, koppigheid en driftigheid, maar hulle is gewoonlik die noodsaaklike keersy van sy bewonderenswaardige eienskappe.

Seo se bolelwago mo ke gore moanegwathwadi wa tiragatšo ya masetlapelo o na le bofokodi bjo mafelelong bo dirago gore a hlabe fase ka lenaka.

4.1.4.3 PHATOSE

Lereo le phatose le fapana le masetlapelo ka gore ga le amanywe le maemo a a phagamego a moanegwa. Baldick (1990 : 163) o re phatose ke:

... the emotionally moving quality or power of a literary work or passage within it, appealing especially to our feelings of sorrow, pity, and compassionate sympathy.

Baldick o bolela ka ga kwelobohloko ya babadi ka baka la tiragalo ya go kweša bohloko.

Ga go bolelwe ka ga maemo a a phagamego a moanegwa goba bofokodi bja gagwe, bjalo ka ge go bonwe ge go hlalošwa sengwalo sa masetlapelo.

Groenewald (1993 : 60) o fapantšha mareo a mabedi, e lego sengwalo sa phatose le sa masetlapelo ka go re:

Phapano gare ga ya masetlapelo le ya phatose e lebane le ditaba tše pedi:

Ya masetlapelo e bolela ka ga moanegwa wa maemo; ya phatose gantši e na le moanegwa yo e lego motho wa maemo a mehleng. Ya masetlapelo e bolela ka ga moanegwa yo a nago le bofokodi; ya phatose e hlaloša bophelo bja motho yo a se nago le bofokodi. Ge di ka hlokomedišišwa gabotse re tlo bona gore masetlapelo a ya masetlapelo a fapana le ya phatose. Ya masetlapelo e laetša bofokodi bja motho; ya phatose e nepiša bophelo, go tlabega le go gakanega.

Mongwadi wa Moisimane, William Shakespeare, o tumile ka ditiragatšo tša masetlapelo bjalo ka *Macbeth* (1951) le *Hamlet* (1930). Tiragatšo ya (E.K.K.) Matlala, e lego *Tšhukudu* (1941) le padinyana ya Rammala, *Lukas Motšheletšhele* (1963) ke mehlala ye mebotse ya dipuku tša masetlapelo. Bontši bja dikanegelokopana tšeo go thwego ke tša masetlapelo, nnete gona ke tša phatose. Mehlala ya dikanegelokopana tšeo ke *Basadi ga ba hlokwe* ya Dolamo (1960) le *Lehutšo le kaka legonono* ya Motuku (1960). Kanegelokopana ya *Ba epa lapa mong a robetše* ya Tlooke (1989) ke mohlala wa ya masetlapelo.

4.1.5 KANEGELOKOPANATSHEGIŠO

Da Silva (1991: 242) o hlaloša lereo le tshegišo ka go re ke:

The ability to express or perceive what is comical. A category of literary composition designed to induce amusement or excite merriment.

Tlhalošong ye Da Silva o nepiša tshegišo ka go e lebanya le go kgona go lemoga seo se segišago goba go hlola lesego. Gape, tshegišo e lebane le lethabo le legolo (tlhalalo) leo le hlakanego le tlabego. Holman (1972: 259) le yena o tliša ntlha ye ka gore mošomo wa yona ke:

... the evoking of some kind of laughter.

Holman o gatelela gore tshegišo ke mothopo wa lesego.

Taba ye e swanetšego go lemogwa ke gore ga se se sengwe le se sengwe seo se ka dirago gore batho ba sege. Go fa mohlala, dikwero ga se tshegišo. Se se bontšha gore tshegišo e swanetše go ba le nnete gore batho ba sege. Ke ka baka leo Da Silva gona mo letlakaleng la makgolopedimasomennepedi a hlalošago lesego go re ke:

...a co-ordinated contraction (accompanied by altered breathing) of fifteen facial muscles.

Seo se gatelelwago ke gore lesego le ama motho ka moka.

Taba ye e phurologa gabotse ge Da Silva (1991: 243) a hlaloša mohola wa lesego leo ka gobane o re:

Laughing is beneficial because it provides relief from tension (= psychological stress), from the sorrows of life, and a release of depressed emotions.

Mantšu a a tiiša gore lesego le bohlokwa ka gore le imolla motho matshwenyegong a magolo a maikutlo. Da Silva (1991: 243) o tšwela pele ka go re metlae (tshegišo) e bohlokwa bophelong le dingwalong ka gore e dira gore batho ba be le tebelelo ya mohuta wo mongwe mabapi le ditumelo le boitshwaro bja batho bao ditiro tša bona di feteletšwago. Maatla ao a metlae a hlalošwa ka bokgwari gona moo letlakaleng leo ge go thwe:

It may do this by showing the occasional folly of our own behaviour or the incongruity of the actions of others; people may laugh at any human defect: anger, envy, greed, hatred, hypocrisy, impatience, pettiness, pompousness, selfish, sloth, verbosity.

Mo go gatelelwa gore metlae e ka hlola lesego ka go utolla mafokodi a batho goba ditiragalo tša bona tše di sa nyalelanego, go swana le ditiro tša Ramaobane kanegelongkopana ya *Ditsotsi tšona di sa robetše*, ya Ngoepe (1980).

Bjale go fihlilwe maemong a mabotse a go hlaloša seo kanegelokopanatshegišo e lego sona.

Eupša pele go tlo rungwa ka go tsofola mantšu a mafelelo a Da Silva (1991:243) ge a re:

In humor, there is often an element of surprise, the ending is unexpected. There is a sudden departure from the usual.

Mantšu a a sa gatelela gore tshegišo e sepelelana le go makala. Dikgopolo tše di hlalošitšwego ka mo godimo di laetša gore kanegelokopanatshegišo ke sengwalo sa metlae seo mmadi a rego ge a se bala a bipelwa ka lesego leo le hlolwago ke boitshwaro bja baanegwa; eupša mafelelong a sengwalo seo a lemoga taba ye mpsha , ya mo tlogela kgakanegong.

Bangwadi ba dingwalo tša mafase ba ba tumilego, ba ba ngwadilego ka mohuta wo wa dingwalo go akaretšwa Shakespeare (*Comedy of errors*: 1901) le Boccaccio (*Decameron*:1930). Mo Sepeding mehlala ya kanegelokopanatshegišo ke *Ditsotsi tšona di sa robotše* (1980) ya Ngoepe le *O tšhabe mosadi* (1970) ya Maditsi. Dingwalo tša mohuta wo ga se tše dintši mo Sepeding. Lebaka ke gore bangwadi ga ba tsebe gore tshegišo ke eng. Dikanegelokopana tša Ramaila tše pedi, e lego *Tšhelete ya Sepoko le Moruti ke moruti kae le kae* (1951), di sentšwe ka go rungwa ka thuto. E be e ka ba mehlala ye mebotse ya kanegelokopana tša tshegišo.

4.1.6 KANEGELOKOPANA YA SAEKHOLOTŠI

Groenewald (1993: 44) o hlaloša kgopolo ya saekholotši ka go re:

E šomišwa mo dingwalong ge mongwadi a hlaloša ka mo moanegwa a gopolago, a huduegago ka gona.

Tlhalošo ya Groenewald e lebanya lereo le le monagano wa motho, ke gore ka mo a tšee gago ka gona mabakeng ao a ikhwetšago a le go ona. Polelo yeo ya Groenewald e tiišetšwa ke Beckson le ba bangwe (1989: 220) ka gobane ba re kanegelo ya saekholotši ke:

A novel which is concerned primarily with the mental and emotional lives of its characters rather than the external events of its plot.

Taba ye e swanetšego go lemogwa ke gore lereo le saekholotši ga se gore ka mehla le dirišwe ka go nepiša bolwetši, bjaka motho wa go hlakana hlogo goba motho yo a sa kgonego go inaganela. Le dirišwa mabapi le motho wa kgopolo ye e feleletšego, yo a nago le boikarabelo bja tšeo a di dirago goba a di naganago; eupša yo a huduegago. Mongwadi o nepiša ona maikutlo ao a khuduego. Ke ka baka leo Groenewald (1993: 45) a rego:

Taba ye bohlokwa ke gore saekholotši ga e lebane le tlhalošo ya moanegwa wa legafa; e hlaloša maikutlo, kgopolo le khuduego (“feelings and processes”) ya moanegwa, le ge e sa le motho yo a hlaologanyago ditaba ka tshwanelo le tlwaelo.

Dikanegelo tša saekholotši di a hlokgala lelemeng la Sepedi. Mehlala ye e lego gona ke dikanegelokopana tša *Go tseba Mang?* (1980) ya Ramokgopa le *Rakgolo Selepe* (1980) ya Bopape. Le ge padi ya *Tšeang Malebiša* (1988) ya Monakhisi e se kanegelo ya saekholotši, mongwadi o dirišitše saekholotši seo bjalo ka thekniki go utolla dimelo tša baanegwa.

4.1.7 KANEGELOKOPANA YA SETŠO

Dikanegelo tša setšo di hlaloša bophelo bja bogologolo. Bophelo bjoo ke bja go se fetoge, le baanegwa ba bjalo ka gore ke makgoba a bjona bophelo bjoo. Bjona bo bonala ge mongwadi a bolela ka ditumelo le ditlwaelo tša segologolo bjalo ka bongaka, bogoši le dikoma. Bogologolo ke bjo bohlokwa sengwalong ka gore ke bjona bjoo bo hlolago le go godiša maatlakgogedi. Groenewald (1993:39) o thekga ntlha ye ka go re:

Bogologolo bo na le modiro wa go lekana le wa moanegwathwadi, bo tšwetša moko wa ditaba pele.

Go fa mohlala, mo pading ya *Tladi wa Dikgati* (1958), bogologolo bo thulana le kgopolo ya gore moratho a ye komeng ka nako e tee le mogolwagwe. Ke ka baka leo Tladi a ganetšwago go ya komeng le mogolwagwe, Monyane. Go bonala eke setšo se laola thulano le maatlakgogedi a dikanegelo. Dingwalong tša Sepedi go na le dikanegelokopana tše ntši tše di hlalošago bophelo bja bogologolo, bjalo ka *Pheko ya pula* (1985) ya Maditsi le dikanegelokopana tša *Taukobong* (1951) tša Ramaila.

4.1.8 KANEGELOKOPANAKGEGEO

Fowler (1973:128) o hlaloša kgegeo ka go re:

Irony is a mode of discourse for conveying meanings different from and usually opposite to the professed or ostensible one.

Mantšu a a hlaloša kgegeo gore ke polelo ye e lebanego le kganetšo ya seo se bolelwago. Tlhalošo ye e tlišwa ke Yelland (1983:93) ka gore o re kgegeo ke:

Conflict between reality and appearance.

Polelo ye e tliša gore kgegeo e fapantšha therešo le seo e sego therešo ya se se nepišwago. Ge dikgopolo tša borateori ba di tsinkelwa, go ka thwe kgegeo ke mokgwa wo ka wona mongwadi a fago tlhalošo ye e thulanago le maemo a therešo a ditaba. Kgegeo e hlaloša mafokodi a motho ntle le go a lebanya thwii.

Ka go hlokomedišiša ditlhalošo tša kgegeo tše di filwego ke borateori bao, go ka rungwa ka go hlaloša seo kanegelokopanakegeo e lego sona. Go tlo dirišwa mantšu a Groenewald (1993:48) ka ge a nepiša tlhalošo ya lereo leo. O re:

Mongwadi wa dipadikgegeo o gegea batho ka go hlaloša bofokodi bja bona (e lego rena), bjo e lego boikgogomošo, megabaru, boikgodišo, bjalobjalo. O gegea ka go re segiša, ga a sole ka go nyatša.

Polelo yeo e hlaloša gore kanegelokopanakegeo ke sengwalo seo mo go sona mongwadi a gegeago baanegwa ka go utolla mafokodi a semelo sa bona, ka mokgwa wa tlhompho.

Malemeng a Babašweu kanegelokgegeo ke sengwalo sa kgale. Dipadikgegeo tša mafase tše di tumilego ke tša go swana le *Don Quijote*(1952) ya Cervantes le *Gulliver's Travels* (1966) ya Swift. Mo lelemeng la Sepedi dipadi tša Matsepe bjalo ka *Megokgo ya bjoko* (1969) le *Kgorong ya Mošate* (1962) ke mehlala ye e kgotsofatšago ya padikgegeo.

Ka lehlakoreng la dikanegelokopana go gopolwa dikanegelokopana tša Nkadimeng tša *Mmantšhaotlogele* (1985) le tša Mpepele, e lego *Medupi ya Megokgo* (1985).

4.1.9 KAKARETŠO

Dikanegelokopana tša mathomo tša Sepedi ke tša thuto. Le ge go tšweletše dikanegelokopana tše e kego ke tša mehuta ye mengwe, e sa no ba tša thuto ka gore thuto ke seo se nepišwago. Dikanegelokopana tša tshegišo, botseka, saekholotši le kgegeo ga se tša ata polelong ya Sepedi. Ga go mehlala ye e kgotsofatšago ya kanegelokopana ya lerato ka gore lerato le dirišwa fela go tšweletša dintlha tše dingwe bophelong bja batho, e sego go bontšha kgabo ya lerato.